

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»
Навчально-науковий юридичний інститут

О.С. ОЛІЙНИК

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

**Методичні вказівки
для підготовки до семінарських занять
студентів 2-го курсу денної форми навчання**

*спеціальність 081 «Право»
галузь знань 08 «Право»*

**Івано-Франківськ,
2018**

ББК 67.9 (4УКР)310

0-75

Розглянуто та затверджено на засіданні кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 1 від «31» серпня 2018 року).

Рекомендовано до друку рішенням Навчально-методичної ради навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 1 від «25» вересня від 2018 року).

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 2 від «02» жовтня 2018 року).

Рецензенти:

Гейнц Р.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Ярмак З.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Олійник О.С. Основи римського приватного права: Методичні вказівки для підготовки до семінарських занять студентів 2-го курсу денної форми навчання (спеціальність 081 «Право», галузь знань 08 «Право»). Івано-Франківськ: навчально-науковий юридичний інститут ПНУ, 2018. 66 с.

Методичні вказівки розроблені на основі навчального плану підготовки бакалавра спеціальності 081 «Право» ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника» і призначені для підготовки студентів до семінарських занять з навчальної дисципліни «Основи римського приватного права», підготовки до здачі екзамену, а також для індивідуальної роботи студентів 2-го курсу денної форми навчання. У методичних вказівках викладені: тематичний план навчальної дисципліни, завдання до семінарських занять, які включають короткі методичні рекомендації, що полегшать підготовку студента, перелік питань, які виносяться на обговорення на семінарських заняттях, контрольні питання для перевірки знань, різнопланові теоретичні та практичні завдання, які сприятимуть поглибленому вивченню матеріалу з дисципліни «Основи римського приватного права», програмові вимоги до іспиту. До кожної теми запропоновано перелік основної та додаткової літератури, нормативних актів (історичних джерел) з метою поглибленого ознайомлення студентів з конкретними правовідносинами.

Методична розробка призначена для студентів, аспірантів, викладачів.

ББК 67.9 (4УКР)310

© Олійник О. С., 2018

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	7
ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	13
Семінарське заняття № 1.....	13
Семінарське заняття № 2.....	16
Семінарське заняття № 3.....	20
Семінарське заняття № 4-5.....	24
Семінарське заняття № 6.....	28
Семінарське заняття № 7.....	31
Семінарське заняття № 8.....	34
Семінарське заняття № 9.....	38
Семінарське заняття № 10-11.....	41
Семінарське заняття № 12.....	44
Семінарське заняття № 13.....	47
Семінарське заняття № 14.....	50
ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ІСПИТУ.....	54
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	58

ПЕРЕДМОВА

Тричі Рим підкоряв собі світ: перший раз – своєю зброєю; другий – своєю релігією; третій – своїм правом, і всі три рази він єднав світ: перший раз – у державну єдність; другий раз – в єдність церкви; третій – у єдність права.
Р. Ієрінг.

Конституція України проголосила її демократичною державою, а тому на сучасному етапі розвитку суспільства, наша правова система перебудовується у якісно новий стан. В процесі здійснення правової реформи досить гостро постає проблема відсутності необхідного запасу правових знань та традицій. Вирішити її можливо за допомогою вивчення історичного досвіду правотворення інших держав, зокрема, Стародавнього Риму. Адже право Стародавнього Риму, а, згодом, римське право займає в історії людства особливе місце, оскільки воно пережило народ, який його створив і двічі підкорило світ. Довершеність римського права ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, добросовісності, що й обумовило періодично здійснювані спроби відродити дух римського права, використати його найбільш вдалі знахідки та рішення наступними поколіннями. Ці спроби, що отримали у сукупності найменування «рецепція римського права», є одним з найяскравіших доказів того, що римське приватне право й через багато років після падіння Римської імперії зберегло свій потенціал, внаслідок чого і стало «материнським» щодо практично всіх європейських правових систем, в тому числі й для приватного права України. Римське приватне право абстраговане від тих соціально-економічних умов, на ґрунті яких воно зародилося і тому цілком позбавлене характеру тлумачення чи коментування чинного на той час законодавства.

Відтак, вивчення курсу «Римське приватне право» є важливою та невід'ємною частиною освіти студентів, що бажають отримати диплом юриста. Україна, як і більшість країн континентальної Європи, є державою, що входить до романо-германської правової системи. Це означає, що основним джерелом формування сучасного українського законодавства є саме римське право з невеликим впливом німецького. Переважаюча більшість основних юридичних термінів, що застосовуються сучасними українськими юристами, має латинське походження. Латина, як відомо, була офіційною мовою стародавньої Римської держави. Це, зокрема, такі терміни як: юриспруденція, реституція, сервітут, облігація, конституція, юстиція, фабула, делікт та багато інших.

Сучасний юрист повинен не тільки добре володіти знанням нормативно-правових актів, а й розуміти їх суть та логіку побудови. Таке розуміння може забезпечити ретельне вивчення історії виникнення та розвитку юриспруденції взагалі та певних юридичних інститутів зокрема. Вивчаючи римське право, студент вчиться аналізувати норми права не тільки в статичній, а й у динамічній історичній перспективі, що надає можливість всебічного оволодіння правовими знаннями та розвитку його професійної правосвідомості.

Дисципліна «Римське приватне право» вивчає питання, що стосуються поняття, предмету та ролі римського права, з'ясовує його джерела та особливості становлення та розвитку. Крім того, вказана навчальна дисципліна визначає основні юридичні поняття, що застосовувалися у стародавній римській державі та були запозичені в майбутньому іншими правовими формаціями. В цьому аспекті вивчаються правовий статус осіб, сімейні правовідносини, речові та зобов'язальні правовідносини, процесуальні правовідносини та спадкове право Римської держави.

Основними формами вивчення дисципліни «Римське приватне право» є лекційні та семінарські заняття, а також самостійна робота студентів.

Метою вивчення дисципліни «Основи римського приватного права» є формування у студентів цілісної системи знань про загальнотеоретичні засади римського права та сучасної цивілістики, практичне застосування цих знань у діяльності юристів. Програма підготовлена з урахуванням норм стародавнього римського права в обсязі, необхідному для повного та глибокого опанування студентами основних положень щодо системи зазначеної навчальної дисципліни, основних правових джерел римської держави, практики їх застосування, звичаїв та традицій, що існували в римському суспільстві. **Завданням дисципліни** є забезпечення розуміння студентом правової атмосфери тих часів з тим, щоб полегшити вивчення навчального курсу та навчити здійснювати порівняльний аналіз сучасного та стародавнього права.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Основи римського приватного права» студенти повинні **знати:**

- основні положення римського приватного права; понятійний апарат курсу «Основи римського приватного права»;
- джерела римського приватного права;
- особливості правового становища різних категорій осіб в римському приватному праві;
- основи правового статусу юридичних осіб;
- способи захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- основні положення речового права;
- основні положення зобов'язального та договірнього права;
- основні положення спадкового права Римської держави.

вміти:

- користуватися джерелами римського приватного права;
- здійснювати порівняння, аналіз норм римського приватного права та сучасного цивільного законодавства;
- аналізувати основні положення римського приватного права, визначати їх загальні та специфічні риси, віднаходити паралелі з чинним цивільним правом України;
- вирішувати практичні ситуації з точки зору римського приватного права.

Критерії оцінювання:

- відповідь повинна бути точною (тобто, відповідати на питання так, як воно сформульовано у завданні);
- зрозумілою (логічною і стилістично грамотною);
- змістовною;
- повинна містити посилання на законодавчі та інші джерела.

Відповідно до навчального плану дисципліна «Основи римського приватного права» включає лекційні, семінарські (практичні) заняття та самостійну роботу студентів. В даний методичний посібник включена тематика та зміст семінарських занять, а також програма навчальної дисципліни та програмові вимоги до іспиту. До кожної теми подаються методичні поради до її вивчення, акцентується увага на основних проблемних питаннях, які стосуються поданої теми, пропонуються практичні завдання, задачі чи тести для перевірки на практиці теоретичних знань, отриманих студентами. Пропонуються теми індивідуальних завдань для підготовки за вибором студента. Крім того, до кожної теми пропонується основна та додаткова література, а також перелік першоджерел, які є основою регулювання певного виду відносин.

Наявність у студентів сукупності знань в сфері римського приватного права стане в нагоді при подальшому вивченні навчальних дисциплін приватного циклу, зокрема, цивільного права України та є суттєвою передумовою якісної підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі права загалом.

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА»**

I змістовий модуль. Загальна частина.

Правовий статус особи в римському приватному праві

№ п / п	Назва теми	Години	
		Лекції	Практичні
1.	Поняття римського приватного права та його значення в історії розвитку юриспруденції. Система римського приватного права.	1	1
2.	Джерела римського приватного права.	1	1
3.	Правове становище особи в Римській державі.	2	2
4.	Шлюбно-сімейні правовідносини в римському приватному праві.	2	2
5.	Здійснення та захист прав. Виникнення суду та його види. Судочинство у Стародавньому Римі.	1	2
6.	Вчення про позов. Позовна давність.	1	2
7.	Речове право Риму та його правова характеристика.	1	2
8.	Загальна характеристика прав на чужі речі у Стародавньому Римі.	1	2
II змістовий модуль. Особлива частина. Зобов'язальні правовідносини в римському приватному праві			
9.	Загальні положення зобов'язального права.	2	2
10.	Загальне вчення про договори.	2	2
11.	Правова характеристика окремих видів договорів.	2	4
12.	Загальні положення про позадоговірні зобов'язання. Квзіконтракти.	1	2
13.	Зобов'язання, що виникають із правопорушень (делікти). Квзіделікти	1	2
14.	Спадкове право в Римській державі	2	2
	За семестр	20	28

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА»

Тема 1. Поняття римського права та його значення в історії розвитку юриспруденції. Система римського приватного права

Римська правова культура. Основні світоглядні засади римської правової культури. Співвідношення права і релігії в римській культурі. Поняття та ознаки римського приватного права. Розмежування приватного та публічного права у Стародавньому Римі. Значення римського приватного права в історії розвитку юриспруденції. Поняття та предмет римського приватного права. Основні інститути римського приватного права: інститут необмеженої приватної власності, інститут договору. Система приватного римського права. Періодизація розвитку римської держави і права (архаїчний період, передкласичний період, класичний період, посткласичний період, юстиніанівський період). Правова характеристика цивільного (квіритського) права, права народів, преторського права.

Роль римського приватного права у виникненні та розвитку правових систем Європи. Рецепція римського приватного права: види, типи, форми. Проторецепція римського приватного права. Епоха глосаторів. Коментатори. Відмінність римського приватного права від права Стародавнього Риму. Рецепція римського приватного права в Україні.

Тема 2. Джерела римського приватного права

Загальна характеристика джерел права. Види джерел права. Поняття та види джерел римського приватного права. Основні джерела правоутворення у Стародавньому Римі. Звичаєве право. Закони XII таблиць – найдавніша форма писаних звичаїв Стародавнього Риму. Види звичаїв. Закони як джерело римського приватного права. Царські закони. Постанови народних зборів. Загальна характеристика сенатус-консультів. Імператорські конституції та їх види (едикти, декрети, рескрипти, мандати). Едикти магістратів та преторська практика. Форми діяльності римських юристів. Закон про цитування. Судовий прецедент.

Кодифікації римського приватного права. Кодифікація Юстиніана та її значення. Загальна характеристика Кодексу Юстиніана. Правова характеристика Дигестів. Інституції та їх значення. Новели. Звід цивільного права.

Тема 3. Правове становище особи в Римській державі

Поняття особи в римському приватному праві. Правосуб'єктність та її складові елементи. Поняття статусного права. Статуси осіб в Римській державі та правові наслідки змін в статусі осіб. Статус свободи, громадянства. Сімейний статус.

Правоздатність та дієздатність в Римській державі. Правоздатність в галузі публічного та приватного права. Виникнення та припинення правоздатності. Поняття, зміст, обсяг дієздатності. Диференціація осіб залежно від обсягу дієздатності. Причини та форми обмеження дієздатності фізичних осіб в Римі. Правова характеристика «приниження честі». Реституція та особливості її застосування щодо неповнолітніх.

Класифікація осіб в римському праві за статусом громадянства та обсяг об'єму їх цивільних прав. Правове становище римських громадян. Правове становище латинів. Латини Юніані. Правове становище перегринів. Правове становище вільновідпущеників (лібертинів). Встановлення правового інституту колонату та його роль в історії Римської держави. Специфіка правового становища колонів. Джерела рабства в Римській державі. Правове становище раба в

Римі. Способи залучення рабів у приватний обіг. Рабський пекулій як форма експлуатації рабів. Звільнення рабів: умови, форми, особливості.

Виникнення та розвиток інституту юридичних осіб. Поняття, види та ознаки юридичних осіб. Особливості виникнення та припинення юридичних осіб в Римі. Правове становище приватних корпорацій та їх види (союзи, фонди, муніципії).

Тема 4. Шлюбно-сімейні правовідносини в римському приватному праві

Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин в римському праві. Еволюція шлюбно-сімейних відносин. Поняття сімейного права. Поняття шлюбу та його види (шлюб з чоловічою владою та шлюб без чоловічої влади). Форми укладення шлюбу. Умови укладення та припинення шлюбу. Законний римський шлюб та його відмінність від конкубінату та контуберніуму. Поняття сім'ї та її види (агнатичне та когнатичне споріднення). Правова характеристика кровного споріднення за лініями та ступенями. Реформи імператора Августа у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Особисті та майнові відносини подружжя. Правовий режим приданого та дарування з боку чоловіка. Параферна. Загальна характеристика відносин між батьками та дітьми. Інститут батьківської влади та її особливості в Римській державі. Встановлення та припинення батьківської влади. Відносини між матір'ю та дітьми. Право пекулію. Узаконення та усиновлення (адопція та арогація).

Опіка та піклування в римському приватному праві. Підстави для відмови від опіки. Припинення опіки та піклування. Представництво.

Тема 5. Здійснення та захист прав. Виникнення суду та його види.

Судочинство у Стародавньому Римі.

Суб'єктивні права та обов'язки. Поняття здійснення суб'єктивних прав. Мета та форми захисту прав. Особливості здійснення саморозправи як досудового способу захисту порушених прав та її правові наслідки. Виникнення суду та його види (публічні та приватні суди). Підсудність. Учасники судового процесу. Історичні форми судового процесу у Стародавньому Римі. Правова характеристика легісакційного процесу. Форми здійснення легісакційного процесу. Віндикація та контрвіндикація. Сакрамент. Засвідчення спору – літисконтестація. Визначальні особливості легісакційного процесу та його відмінність від інших видів процесу в Римській державі.

Формулярний процес та особливості його походження й здійснення. Характерні ознаки формулярного процесу та його відмінність від легісакційного процесу. Формула та її складові частини. Екстраординарний процес та його особливості. Одностадійність екстраординарного процесу. Закритий розгляд справ. Державне мито. Відмінність екстраординарного процесу від легісакційного та формулярного процесів. Рескриптний процес. Судове рішення. Анулювання судового рішення. Виконання судового рішення.

Особливі засоби преторського захисту та їх види. Реституція та особливості її застосування. Інтердикти. Стипуляція. Введення у володіння.

Тема 6. Вчення про позов. Позовна давність

Поняття та види позовів в Римській державі. Речові та особисті позови. Віндикаційний та негаторний позови. Позови суворого права та доброї совісті. Прямі та зворотні позови. Позови за аналогією. Позови з фікцією. Кондикційні позови. Позови з переміщенням суб'єктів в

інтенції та кондемнації. Штрафні та реіперскуторні позови. Ноксальні позови. Позови в інтересах римського народу. Конкуренція позовів (кумулятивна та альтернативна конкуренція).

Правова характеристика позовної давності. Законні строки та позовна давність. Початок перебігу позовної давності. Переривання та зупинення строків позовної давності та підстави для цього. Судове рішення. Наслідки спливу строків позовної давності.

Тема 7. Речове право Риму та його правова характеристика

Поняття речового права. Поняття речей та їх види. Манципні та неманципні речі. Речі сакральні та речі релігійні. Речі публічного права. Родові та індивідуально визначені речі. Споживчі та неспоживчі, подільні та неподільні, прості, складні та інші види речей, поділ яких визнавався в Римській державі. Плоди та доходи. Витрати. Майно.

Види прав на речі. Поняття та види володіння річчю. Розмежування володіння та тримання (держання). Похідне володіння та його особливості. Способи встановлення та припинення володіння. Володіння законне та незаконне. Добросовісне та недобросовісне володіння. Захист права володіння та типи володільницьких інтердиктів. Посесорний захист. Петиторний захист.

Поняття та зміст права власності. Елементи права власності. Право володіння. Право користування. Право розпорядження. Право одержувати прибутки. Право захисту. Зміст права власності. Обмеження права власності.

Види власності. Квіритська власність. Преторська власність. Власність peregriniv. *Ius in commercio*. Провінційна власність. Виникнення поняття приватної власності. Державний земельний фонд. Земля, що залишалася у користуванні підкорених народів. Спільна власність. Ідеальна і реальна частки співвласників. Рівність прав співвласників. Пріоритетне право придбання частки в спільній власності. Спільна сумісна та спільна часткова власність.

Підстави виникнення та припинення права власності. Первісні та похідні способи набуття права власності. Заволодіння, специфікація, набуття права власності за давністю, злиття і змішування речей, з'єднання речей. Правовий режим скарбу. Придбання плодів. Набуття права власності за договором, у порядку спадкування. Традиція. Підстави припинення права власності. Загибель речі. Відмова власника від права на річ. Втрата права власності на річ.

Способи захисту права власності. Речові позови захисту права власності. Віндикаційний, негаторний позов. Публіціанський позов. Прогібіторний позов.

Тема 8. Загальна характеристика прав на чужі речі у Стародавньому Римі

Особливості виникнення інституту прав на чужі речі у Стародавньому Римі. Поняття та види прав на чужі речі. Поняття сервітуту (право обмеженого користування чужим майном). Поділ сервітутів на земельні та особисті. Види земельних та особистих сервітутів. Юридичні наслідки встановлення сервітутного права на річ. Міські та сільські сервітути як різновиди земельних. *Узуфрукт* і *узус*.

Емфітевзис (право користування чужою земельною ділянкою сільськогосподарського призначення) та суперфіцій (право користування чужою земельною ділянкою в межах населеного пункту). Зміст емфітевзису. Право відчуження емфітевзису. Зміст суперфіцію та право його відчуження. Захист суперфіцію та емфітевзису. Заставне право. Виникнення, призначення та основні риси заставного права. Форми застави. Фідуціарна застава (*fiducia cum creditore*). Ручний заклад (*pignus*). Іпотека (*hypotheca*). Припинення заставного права.

Тема 9. Загальні положення зобов'язального права

Поняття зобов'язання та його роль у цивільному обороті. Зобов'язальні відносини. Кредитор та боржник як сторони в зобов'язанні. Зміст зобов'язання: групи дій для виникнення зобов'язання: дати (dare), зробити (facere), надати (praestare). Види зобов'язань. Натуральні зобов'язання. Односторонні, двосторонні, багатосторонні зобов'язання. Подільні та неподільні зобов'язання. Альтернативні зобов'язання. Факультативні зобов'язання. Активні та пасивні зобов'язання. Інші види зобов'язань.

Підстави виникнення зобов'язань. Поняття юридичного факту. Події та дії.

Розподіл на договірні та позадоговірні зобов'язання. Система підстав виникнення зобов'язань: з договору; з делікту; ніби з контракту; ніби з делікту. Особистий характер зобов'язань. Заміна осіб в зобов'язанні в період принципату. Успадковування обов'язків по зобов'язаннях. Новація та особливості її здійснення. Цесія. Вади механізму цесії. Можливість переводу боргу на третю особу. Умови переводу боргу.

Зобов'язання з множинністю сторін. Види солідарності виконання. Вибіркова солідарність. Кумулятивна солідарність. Форми солідарності в римському праві. Кореальні зобов'язання. Виконання зобов'язань та його умови. Заміна виконання. Здійснення виконання особі, здатній його прийняти. Належне місце виконання. Виконання зобов'язання у визначений строк. Дострокове виконання. Спосіб виконання зобов'язання.

Прострочення виконання. Види прострочення виконання. Прострочення боржника. Наслідки прострочення боржника. Неможливість виконання та відповідальність за неї боржника. Непереборна сила. Підстави для притягнення боржника до відповідальності. Умови відповідальності: шкода, вина. Умисел, необережність та їх види. Збитки та їх види.

Поняття гарантій виконання зобов'язання. Засоби забезпечення виконання зобов'язання. Неустойка, гарантія, завдаток, застава, при тримання. Відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання боржника та кредитора.

Тема 10. Загальне вчення про договори

Поняття договору за римським правом. Договір та угода. Сторони в договорі (контрагенти). Предмет договору. Види договорів. Контракти. Система контрактів. Угоди, що не були контрактами (пакти). Забезпечення контрактів судовим захистом.

Умови дійсності договорів. Законність. Волевиявлення сторін. Наявність правоздатності та дієздатності у сторін. Дотримання форми волевиявлення. Визначення предмета договору. Реальне виконання дій, що становлять предмет договору.

Воля та її вираз. Конклюдентні дії. Відповідність зовнішнього виразу волі внутрішньому наміру сторін. Помилка відносно характеру договору та відносно сторони договору. Помилка в предметі договору. Помилка в мотиві. Обман. Примус.

Зміст договору. Dare, facere, praestare. Умови договору. Істотні, звичайні, випадкові умови. Строк. Види строків: строк, з якого починає діяти договір та строк, настання якого припиняє дію договору. Умови договору. Відкладальні та скасувальні умови. Мета, задля якої укладався договір (кауза). Укладення договору. Оферта. Акцепт. Особиста присутність сторін. Укладення договору через представника. Припинення договору чи його розірвання.

Тема 11. Правова характеристика окремих видів договорів

Класифікація договорів. Контракти і пакти. Основні види контрактів. Правова характеристика вербальних договорів. Стипуляція як один із головних вербальних договорів.

Умови дійсності стипуляції. Недійсні та нікчемні стипуляції. Інші види вербальних договорів: порука, обіцянка дати придане, обіцянка вільновідпущеника патрону.

Загальна характеристика літеральних договорів (журнали, прибутково-видаткові книги, синграф, хірограф).

Правова характеристика реальних договорів (позика, позичка, схов, застава). Відмінність договорів позики і позички. Нексум як найдавніша форма позики. Морська позика. Прекаріум. Договір схову або поклажі. Різновиди договору схову. Секвестр.

Правова характеристика консенсуальних договорів (договір купівлі-продажу, договір міни, договір найму речей, послуг, роботи, договір доручення, договір товариства). Права та обов'язки покупця та продавця за договором купівлі-продажу. Особливості договору морського перевезення. Договір товариства та його особливості. Види договору товариства у Стародавньому Римі. Договір доручення та його особливості. Види доручення. Права та обов'язки мандатарія.

Правова характеристика інномінальних (безіменних) контрактів та їх види. Походження та розвиток безіменних контрактів. Правова характеристика договору міни. Правова характеристика оціночного договору. Пакти та їх види в римському приватному праві. «Одягнені» та «голі» пакти: поняття, сутність. Законні, преторські, додаткові (приєднані) пакти.

Тема 12. Загальні положення про позадоговірні зобов'язання. Квзіконтракти

Поняття та види зобов'язань ніби з контракту (квзіконтракти). Відсутність договору між сторонами. Суть зобов'язання.

Ведення чужих справ без доручення. Gestor. Dominus. Позови на випадок ведення чужих справ. Елементи зобов'язання. Умови ведення чужих справ без доручення. Відсутність зобов'язання гестора перед хазяїном справи. Ведення справ за рахунок хазяїна справи. Зобов'язання сторін. Дбайливе ставлення до чужої справи. Обов'язок прозвітувати за виконану справу. Відповідальність гестора за казус.

Зобов'язання з безпідставного збагачення. Загальні підстави збагачення. Позов для витребування безпідставного збагачення. Кондикційний позов (condictio). Види кондикційних позовів. Позов про повернення певної грошової суми. Позов про повернення певної речі. Позов про повернення іншого збагачення. Основні категорії зобов'язань із безпідставного збагачення. Позов про повернення неналежно сплаченого. Позов про повернення отриманого для певної цілі, якщо вона не здійснилася. Позов про повернення отриманого в наслідок крадіжки.

Тема 13. Зобов'язання, що виникають із правопорушень (делікти). Квзіделікти

Поняття делікту. Публічні та приватні делікти. Поняття приватного делікту та його характерні особливості. Відмінність приватного делікту від злочину. Система деліктних зобов'язань. Суб'єктивна вина, як необхідна умова для визнання приватного делікту. Структура приватного делікту. Об'єктивна шкода, що заподіяна протизаконною дією однієї особи іншій. Вина особи, що здійснила протизаконну дію. Визнання протизаконної дії деліктом. Види приватних деліктів. Особиста образа та її особливості. Крадіжка. Неправомірне знищення або пошкодження чужого майна. Пограбування. Аквіліїв закон.

Зобов'язання ніби з деліктів. Квзіделікти як зобов'язання за неправомірне заподіяння майнової шкоди. Види зобов'язань ніби з деліктів. Відповідальність судді за винесення неправомірного рішення. Відповідальність господарів житлових будинків за викинуте або вилите. Відповідальність за недбало прикріплене, поставлене, підвішене. Неправомірні дії

прислуги готелів, кораблів, заїжджих дворів, які спричинили шкоду майну постояльців чи пасажирів.

Тема 14. Спадкове право в Римській державі

Поняття спадкового права. Загальні положення про спадкоємство. Поняття спадкоємства. Види спадкоємства. Універсальне та сингулярне спадкування. Характерні особливості римського спадкового права. Спадкування за законом та спадкування за заповітом. Спадкування за давнім цивільним правом. Спадкування за преторськими едиктами. Спадкування у праві Юстиніана. Стадії процесу спадкування. Відкриття спадщини. Вступ у спадщину.

Спадкування за заповітом. Заповіт. Структура заповіту. Призначення спадкоємця. Відкази (легати). Заповіт як одностороння угода. Види заповітів. Давні та класичні види заповітів. Приватні та публічні заповіти. Умови дійсності заповіту. Здатність укласти заповіт. Форма заповіту. Визнання заповіту недійсним. Персональне призначення спадкоємця. Підпризначення спадкоємця. Заповідальне покладання. Обов'язкова доля ближчих родичів.

Спадкування за законом. Реформування порядку спадкоємства в спадкових новелах Юстиніана. Класи спадкоємців. Спадкова трансмісія. Черги спадкування. Прийняття спадщини та його наслідки. Виморочна спадщина.

Поняття та види легатів. Сингулярний характер правонаступництва. Порядок отримання легатів. Умови, що враховувалися при отриманні легатів. Закон Фальцидія. Фідеїкоміси. Позовний захист фідеїкомісів в республіканський період. Невід'ємне право спадкоємця на чверть спадщини. Закон Цинія та обмеження для дарування. Захист спадкових прав.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

(2 год.)

ТЕМА: ПОНЯТТЯ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ. СИСТЕМА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА. ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Історія створення сучасного правознавства починається від часів Стародавнього Риму. Римське право пережило народ, який його створив і успішно застосовується нащадками. Для того, щоб ґрунтовно опанувати знання у галузі сучасного права, спочатку слід ознайомитися з його витоками, а саме з феноменом римського приватного права, його принципами, правовими ідеями, інститутами. Тому, при підготовці до даного семінарського заняття, яке є ввідним, початковим або основоположним, необхідно дослідити поняття та значення римського приватного права для сучасного права, вміти розмежувати римське право та право Стародавнього Риму, знати критерії розмежування публічного та приватного права, необхідно з'ясувати проблему джерел римського права, провести їх систематизацію.

Зокрема, студенти повинні вивчити часові межі періодизації розвитку Римської держави та права, зрозуміти особливості співвідношення цивільного (квіритського) права з іншими складовими системи римського приватного права. Студент повинен зрозуміти значення рецепції римського права та бути ознайомленим з особливостями здійснення рецепції римського приватного права в Україні.

Важливо засвоїти джерела (форми) права і зосередитися на специфічних для Риму джерелах правоутворення. Необхідно орієнтуватися не лише у формах діяльності римських юристів, але й знати основний зміст законодавчих актів, які надали офіційного значення правотворчості римських юристів, напрямки освітньої діяльності римських юристів, які такими різноплановими способами сприяли розвитку юриспруденції.

Особливої уваги заслуговують кодифікації римського права: Закони XII Таблиць, кодифікації преторських едиктів та імператорських конституцій, кодифікації у германських державах. Безумовно, детального розгляду потребує кодифікація Юстиніана (Corpus Juris Civilis), яка у всі часи була основним джерелом пізнання римського приватного права. Внаслідок розгляду винесених на засвоєння та обговорення питань семінарського заняття студенти повинні сформулювати загальне уявлення про значення римського приватного права, його систему та особливості складових цієї системи, а також орієнтуватися у джерелах правоутворення у Римській державі, проаналізувати тenezу римського приватного права, ознайомитися із категоріально-понятійним апаратом, принципами та методологічними засадами навчальної дисципліни «Римське приватне право».

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття, ознаки римського приватного права та його значення в історії розвитку юриспруденції. Періодизація розвитку римської держави та права.
2. Система римського права (право публічне та приватне). Цивільне (квіритське) право, право народів, преторське право та їх особливості.
3. Джерела римського приватного права (поняття, види та особливості):
  - а) звичаї як джерело римського права; види звичаїв; Закони XII Таблиць: історія виникнення, структура, значення;

б) закони в Римській державі: закони рексів, постанови народних зборів, сенатус-консульти, конституції імператора;

в) едикти магістратів та преторська практика;

г) форми діяльності римських юристів.

4. Кодифікація Юстиніана: структура та значення.

а) Кодекс Юстиніана;

б) Дигести (Пандекти);

в) Інституції;

г) Новели.

5. Поняття, види, типи та форми рецепції римського приватного права.

6. Рецепція римського приватного права в Україні.

Термінологічний словник:

Держава, право, квіритське право, право народів, преторське право, приватне право, публічне право, формалізм, консерватизм, джерело права, звичай, закон, сенатус-консульти, едикти, декрети, рескрипти, мандати, сабініанці, прокуліанці, кодекс, дигести, інституції, новели, інтерполяції, рецепція, проторецепція, глосатори.

Юридичні вислови:

Jus est ars boni et aequi – право є мистецтво добра й справедливості.

Dura lex, sed lex – суворий закон, та все ж закон.

In legibus salus – у законах порятунк.

Jus publicum privatorum pactis mutari non potest – публічне право не може змінюватися за погодженням приватних осіб.

Контрольні питання:

1. Розкрийте значення римського приватного права для сучасної юриспруденції?

2. Що означає термін рецепція римського права? Назвіть типи, види, форми рецепції.

3. Чим відрізняється римське право від права Стародавнього Риму?

4. Розкрийте такі принципи римського приватного права як консерватизм, формалізм та прогресивність.

5. Які види джерел римського права розрізняє сучасна наука? Назвіть та поясність складові частини закону у республіканський період.

6. Назвіть приклади законів Римської держави, які мали вагоме значення для розвитку приватного права.

7. Хто такі глосатори і яке значення їх діяльності для розвитку правотворчості? Чим відрізнялися глосатори від коментаторів?

8. Охарактеризуйте перші спроби кодифікації законодавчої діяльності імператорів Римської держави.

9. Поясніть термін «Постійний едикт» Сальвія Юліана та його значення.

10. Назвіть засновника юридичної школи в Болоньї.

Завдання:

1. Про яке джерело права говорив Ульпіан: «Те, що вирішив принцепс, має силу закону»:

1) закон; 2) імператорська конституція; 3) сенатусконсулт.

2. Як співвідносяться поняття «римське приватне право» та «римське цивільне право»: 1) поняття «римське приватне право» ширше за об'ємом, ніж поняття «римське цивільне право»; 2) поняття «римське приватне право» вужче за об'ємом, ніж поняття «римське цивільне право»;

3) поняття «римське приватне право» тотожне поняттю «римське цивільне право». Відповідь поясніть.

3. Яку кодифікацію римського права називають Зводом цивільного права: 1) кодифікацію Гермогеніана; 2) кодифікацію Папірія Юста; 3) кодифікацію Юстиніана.

4. Читання і коментування джерел римського права мало назву: 1) коментарі; 2) тлумачення; 3) глоси; 4) описи; 5) аналіз.

5. Уперше термін «джерела права» ввів у науковий обіг такий римський юрист: 1) Ульпіан; 2) Тіт Лівій; 3) Юстиніан; 4) Грегоріан; 5) Діоклетіан.

6. Існувало декілька кодифікацій римського права: 1) Кодекс Грегоріана; 2) Кодекс Гермогена; 3) Кодекс Феодосія; 4) Кодекс Юстиніана. Які з них носили офіційний характер?

7. Встановіть відповідність між змістом та структурою кодифікації Юстиніана:

1) зібрання імператорських конституцій;	А. Інституції;
2) короткий систематичний навчальний огляд;	Б. Дигести;
3) закони, прийняті після кодифікації;	В. Кодекс;
4) збірник витягів з творів римських юристів;	Г. Новели;

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Відомі римські юристи та оратори: їх значення в розвитку римської юриспруденції.
2. Особливості здійснення рецепції римського приватного права в Україні.
3. Проблема співвідношення права і закону, справедливості і норми позитивного права в римському приватному праві.
4. Традиція вивчення римського права в Україні.
5. Римська моральність та релігія як чинники формування основних засад римського приватного права.
6. Значення римського права у формуванні сучасного європейського права.
7. Римське право як феномен в історії правової культури та правової технології.
8. Вплив грецької філософії на розвиток римського права.
9. Поняття та еволюція царських (сакральних) законів.
10. Ідеологічний і політичний вплив папського престолу на формування єдиної системи правових норм.

Література до теми:

1. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох // Право України.-К.: Ін Юре, 2017.-№ 3.-С. 126-137.
2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
3. Вовк В.М. Римське право як феномен правової дійсності: Автореф. дис..д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. Справ. – Київ, 2011. – 32 с.
4. Вовк В.М. «Свої» і «чужі» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей / В.М. Вовк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [Текст]: збірник наукових статей.-Ів.-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В.Стефаника, 2010. – Вип. XXIII. – С. 3-10.
5. Вовк В.М. Приватно-правова технологія стародавніх римлян як конструювання правової реальності / В.М. Вовк // Адвокат. – 2009. - № 2. – С. 22-25.
6. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

7. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ., 2008. – 216 с.
8. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.
9. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
10. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
12. Народження юридичної науки: історія європейської цивілізації. Рим / За ред. Екогал'ярді У. – Х.: Фоліо. – 2015. – С. 289-295.
13. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
14. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
15. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
16. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
17. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
18. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
19. Русу С. Д. Історико-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
20. Федущак-Паславська Г. Джерела та основні риси приватного права у Європі періоду середньовіччя / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету: серія юрид. – 2011. - вип. 54. – С. 89-96.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

(2 год.)

ТЕМА: ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИ В РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

В частині вивчення особливостей статусного права в Римі необхідно пам'ятати, що в природі всі рівні, однак правові норми накладають певні обмеження як на окремих індивідів, так і на певні категорії осіб. Приналежність до конкретної спільноти являлася обмеженням в Римі, але, водночас, надавала їй певні правомочності. Тому, при вивченні особливостей правового статусу особи студенти повинні чітко з'ясувати обсяг прав тих категорій осіб, які склали населення Римської держави, проаналізувати співвідношення між правами та обов'язками вказаних осіб.

Зокрема, окрему увагу необхідно звернути на категорію римських громадян, так званих квіритів, оскільки саме вони користувалися найбільшими правомочностями у різних сферах

життєдіяльності. Заслужує на увагу аналіз інституту колонату, оскільки він певною мірою є первісним прототипом інституту кріпацтва. В процесі підготовки до семінарського заняття студенти повинні з'ясувати значення інституту рабства в Римській державі та розкрити його подвійний характер. Крім того, саме в межах даної теми студенти одержують розуміння інституту юридичної особи, адже в період існування Римської держави уже існували організації, які були наділені ознаками, що дають змогу віднести їх саме до такого типу осіб, хоча сам термін «юридична особа» був запроваджений у науковий обіг пізніше. Студенти повинні вміти оперувати спеціальними поняттями, які є характерними для даної теми дослідження, а також вміти застосовувати одержані теоретичні знання для вирішення практичних завдань по запропонованій темі семінарського заняття, а також вміти проводити аналогії між положеннями римського приватного права та сучасного цивільного права України в частині правового статусу особи.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Правосуб'єктність та її складові елементи. Статуси осіб в Римській державі, наслідки змін в статусі осіб.
2. Правоздатність в Римській державі: поняття, обсяг, умови виникнення та втрати.
3. Дієздатність в Римській державі: поняття, обсяг, умови виникнення та втрати. Правова характеристика «приниження (обмеження) честі».
4. Класифікація осіб в римському праві. Обсяг об'єму їх цивільних прав:
  - а) правове становище римських громадян (квіритів);
  - б) правове становище латинів (види латинів, латини Юніані);
  - в) правове становище перегрінів;
  - г) колонат: особливості його встановлення та роль в історії. Специфіка майнового становище колонів.
  - д) правове становище вільновідпущеників (лібертинів).
5. Джерела рабства в Римській державі. Становище раба в Римі. Способи залучення рабів у приватний обіг. Рабський пекулій як форма експлуатації рабів. Підстави та умови звільнення рабів на волю.
6. Поняття юридичної особи в Римській державі та її характерні особливості. Обмеження на свободу приватних об'єднань. Види юридичних осіб в Римі.

Термінологічний словник:

Статусне право, особа, персона, суб'єкт права, правосуб'єктність, квірити, латини, перегріни, чужоземці, лібертини, колони, патриції, клієнти, плебеї, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, реституція, «приниження честі», латини Юніані, раб, манумісія, рабський пекулій, раби землі, юридична особа, корпорація, колегія, скарбниця, муніципії, особи свого права, особи чужого права, домовладика, опіка, піклування.

Юридичні вислови:

Omne autem jus quo utimur vel ad personam, vel ad rem, vel ad actiones pertinet – все право, яким ми користуємось, стосується або осіб, або речей, або позовів (дій).

Libertas est potestas faciendi id, quod jure licet – свобода є можливістю робити те, що дозволено правом.

Suum cuique – кожному своє.

Universitas non deliquit – корпорація не може вчинити правопорушення.

Контрольні питання:

1. Які законні способи звільнення раба з рабства Ви знаєте? Чи існували обмеження при звільненні рабів на волю? Якщо так, охарактеризуйте їх.
2. Чи буде вільною дитина, народжена матір'ю – рабинєю від римського громадянина?
3. Якими способами латини могли набути римське громадянство?
4. Чи існували закони, які обмежували владу господаря над рабами? Якщо так, то які?
5. Які категорії осіб «умалювалися в честі»? Поясніть такі види «приниження честі» як ганьба та погана репутація.
6. У яких випадках припинялася діяльність юридичної особи в Стародавньому Римі?
7. Поясніть значення інституту патронату в римському приватному праві.
8. Розкрийте різницю у правовому статусі вільнонародженого та вільновідпущеного римського громадянина.
9. Які обмеження існували в праві поставати перед судом (за Ульпіана)?

Завдання:

1. Римські громадяни називали себе квіритами, а цивільне право римського народу – квіритське. Поясніть походження вказаних термінів?
2. Під час епідемії певна поховальна колегія, використавши власні кошти, звернулася до банкіра за допомогою. Одержавши позику вона (колегія) не змогла повернути її у встановлений строк. Яким чином банкір зможе одержати назад свої гроші? Чи може він звернути стягнення на майно окремих членів колегії?
3. За правління імператора Адріана раби Марціана, яких жорстоко карав господар за найменшу провину, прибігли до статуї імператора, благаючи про допомогу. Чи матиме це якісь наслідки для власника рабів?
4. Під час військової кампанії Лонгін був захоплений у полон. Через два роки він був звільнений з полону і повернувся до Риму. Чи означає це те, що його два сини знову стануть його підвладними?
5. Римський громадянин призначив раба капітаном свого корабля, який повинен був доставляти в Рим зерно. В одному із рейсів було втрачено велику кількість зерна, купленого в Єгипті. По прибутті в Рим виникла суперечка між покупцем зерна і капітаном про невиконання зобов'язання. Хто повинен відповідати за знищений товар?
6. У Мілетія було 90 рабів. Скільки рабів за заповітом він міг відпустити на волю, якщо сам він жив у I ст. н. е.?
7. Павло вигнав свого раба Плавта, оскільки той був старим і хворим, і не міг виконувати роботу по господарству. Плавта вилікувала знахарка, яка не пред'явила на нього ніяких прав. Чи може Павло повернути собі раба? Який статус матиме Плавт?
8. Якщо римляни сумнівалися у правовому статусі людини, то якою була загальна практика вирішення цієї ситуації: людина залишалася рабом чи їй надавалася свобода?
9. Раб Андронім був відказаний за заповітом і відпущений на волю ще за життя свого власника. Через деякий час він з власної необачності знову був обернений у рабство. Чи зможе Андронім довести свій статус і знову бути вільною людиною?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Обмеження на свободу приватних об'єднань в римському приватному праві.
2. Випадки обмеження влади господаря над рабами.
3. Юридичні особи в римському праві: поняття, відмінність від фізичних осіб.
4. Особливості правового становища жінки у Стародавньому Римі.
5. Особливості правового статусу муніципального вільновідпущеника.
6. Особливості становища римського громадянина в публічній та приватній сферах.

7. Особливості правового становища юридичних об'єднань – церковних інститутів в Римі (церков, храмів, монастирів тощо).

Література до теми:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
2. Вовк В.М. Юридична рівність у римському приватному праві / В.М. Вовк // Адвокат. - К., 2009. - № 6 - С. 29-33.
3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
4. Долгий С.А. Особливості правового статусу благодійних організацій за римським правом / С.А. Долгий //20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього [Текст]: матеріали XI науково-практичної конференції. - К.:Нац. академія управління. – 2011 .- С. 288-290.
5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.
6. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
7. Качур В.О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 8-12.
8. Качур В.О. Соціальні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 4. — С. 23-27.
9. Макаруч В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макаруч. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
10. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
11. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
12. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
13. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
14. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
15. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
16. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
17. Русу С. Д. Історико-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
18. Смирин В.М. Свобода раба и рабство свободного / В.М. Смирин // Вестник древней истории. – 2000. - № 2. – С. 56-63.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

(2 год.)

ТЕМА: ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Дослідження в сфері соціології довели, що сім'я як постійний, по ідеї своїй позитивний союз чоловіка і жінки не є споконвічним притаманним людству інституту. Появі сім'ї в її відомому нам значенні передували періоди інших форм міжстатевих відносин, однак з того часу відколи ми маємо відомості про римлян, ми спостерігаємо усталений патріархальний лад, в основі якого лежить моногамна сім'я з домовладкою на чолі, влада якої об'єднувала всі елементи сім'ї в єдине ціле. Таким чином при підготовці до семінарського заняття необхідно звернути увагу на еволюцію сімейних відносин в Римі, означити основні аспекти видів споріднення в Римі, поглибити знання студентів щодо ступенів та гілок споріднення в Давньому Римі як передумови майбутніх знань з проблем українського сімейного права, видах сім'ї та шлюбу, з'ясувати їх співвідношення. Необхідно розкрити основні аспекти особистих та майнових відносин, які склалися в римській сім'ї. Крім того, підготовка семінарського заняття буде неповною, якщо не звернути увагу на такі важливі правові інститути як опіка та піклування. При цьому слід з'ясувати категорії ймовірних підопічних, визначити правовий статус опікуна та піклувальника, виокремити вимоги, які закон пред'являв до цих осіб.

Наслідком вивчення теми має стати вміння студентами охарактеризувати, проаналізувати та узагальнити основні риси шлюбно-сімейного права в контексті вивчення римського приватного права, вміння порівнювати норми римського сімейного права та сучасного сімейного права України.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин в римському праві. Еволюція сімейних відносин. Поняття сім'ї та її види (агнатська та когнатська).
2. Поняття та види шлюбу. Способи та умови його укладення, підстави для припинення шлюбу. Перешкоди до укладання шлюбу.
3. Правові відносини подружжя (особисті та майнові).
4. Загальна характеристика відносин між батьками і дітьми в Римі.
  - а) особисті та майнові відносини між батьком та дітьми; батьківська влада та її особливості; узаконення та усиновлення в римському праві; встановлення та припинення батьківської влади;
  - б) відносини між матір'ю та дітьми в римському суспільстві.
5. Загальна характеристика інститутів опіки та піклування в римському приватному праві.

Термінологічний словник:

Шлюб, шлюб з чоловічою владою, шлюб без чоловічої влади, коемція, конфарреція, сім'я, агнатичне споріднення, когнатичне споріднення, домовладка, особа свого права, особа чужого права, конкубат, контуберніум, батьківська влада, еманципація, узаконення, усиновлення, адопція, арогація, придане, заручини.

Юридичні вислови:

Mater semper est certa – мати завжди достеменно відома.

Patris is est quem nuptiae demonstrant – батько той, на кого вказує шлюб.

Nuptia sunt conjunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani juris communicatio – шлюбом є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення сім'ї в римському приватному праві і розкрийте основні відмінності агнатського і когнатського споріднення?
2. З'ясуйте відмінності між законним римським шлюбом, конкубінатом та контуберніумом?
3. Охарактеризуйте кровне споріднення в римському праві за лініями та ступенями?
4. Вкажіть умови укладення шлюбу за римським приватним правом?
5. В інституціях Гая вказано, що «...переходячи під владу чоловіка дружина отримує права дочки». Що це означає?
6. Який вид правочину не могло укласти між собою подружжя. Вкажіть винятки із загального правила?
7. Якою була подальша доля жінки, яка вступила у співжиття з рабом і не припинила його на вимогу господаря раба?
8. Що таке пекулій? Які види пекулію Ви знаєте?
9. Чим відрізняється адопція від арогації як основні способи встановлення батьківської влади?
10. Охарактеризуйте форми легалізації дітей в якості законних.
11. Як можна трактувати тезу: «Хоча придане є частиною майна чоловіка, воно належить жінці»?
12. Яке значення емансипація мала для шлюбно-сімейних відносин?
13. Наведіть приклади термінів чи інститутів римського сімейного права, які були реципійовані сучасним сімейним правом України.
14. Які інститути чи особливості римського сімейного права не знайшли свого нормативного закріплення у подальшому розвитку?
15. Чи міг римський громадянин мати одночасно законну дружину і конкубіну?

Завдання:

1. У римського громадянина Тиберія було три внуки. Один народився від підвладного сина, який жив разом із батьком. Другий народився в сім'ї емансипованого сина. Третій був народжений дочкою, яка перебувала у шлюбі з чоловічою владою. Який із внуків знаходиться під владою діда? Відповідь аргументуйте.

2. Чи повертається придане жінці, яка перебувала в шлюбі без чоловічої влади, після розірвання шлюбу або її спадкоємцям у випадку її смерті чи залишається це майно у чоловіка? Чи має чоловік право на якесь утримання з цього майна, якщо так, то чим це зумовлено?

3. Після розірвання шлюбу чоловік подарував колишній дружині цінний подарунок для того, щоб вона до нього повернулася. Жінка повернулася, однак через деякий час знову розірвала шлюб. Чи буде в цьому випадку договір дарування дійсним?

4. За часів імператора Августа, син Тиберія, беручи участь у військових кампаніях, зміг набути собі майно. Тиберій, не маючи змоги розрахуватися з кредиторами, повернув борг за рахунок майна сина. Чи мав право Тиберій розрахуватися майном сина?

5. Домінік був народжений у конкубінаті, оскільки його мати мала певні обмеження в дієздатності. Чи матиме якісь юридичні наслідки для Домініка той факт, що його батько – Крісп – висунув свого сина в стан місцевих декуріонів? Чи може Домінік розраховувати на спадок?

6. Кого мав на увазі Ульпіан, коли писав: «Ним вважався той, кому належить влада в сім'ї, і правильно він так називався, хоча б у нього не було сина» (Д.50.16.195): 1) домовладика; 2) будь-який чоловік, член сім'ї; 3) найстарший чоловік в сім'ї.

7. Цицерон описує таку ситуацію: римський громадянин після тривалого перебування в Іспанії одружився там із іспанкою. Потім, залишивши свою вагітну дружину в Іспанії, повернувся до Риму і уклав шлюб з римлянкою, при цьому не повідомивши свою першу дружину про намір розлучитися з нею. Від іспанки у нього народився син. Коли римський громадянин помер, не залишивши заповіту, виникла суперечка щодо того, який із його шлюбів був дійсним і хто є його спадкоємцями. Яким чином вирішити дану ситуацію?

8. Чи можуть діти римського громадянина, після полонення останнього, вступати в законний римський шлюб без згоди батька, якщо з моменту полонення останнього пройшло 2, 3, 5 років?

9. Lex Iulia de adulteriis coercendis встановлював відповідальність за незаконне співжиття та розпусту. Що вважалося розпустою в Римі і які покарання за неї передбачалися? Чи в рівній мірі відповідали за розпусні дії згідно закону Юлія чоловіки і жінки?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Правова характеристика інститутів опіки та піклування в римському приватному праві: спільні та відмінні риси.

2. Роль претора у встановленні опіки та піклування.

3. Правова характеристика правильного шлюбу в римському приватному праві.

4. Особливості розірвання шлюбу в римському приватному праві.

5. Конкубінат у римському приватному праві та його наслідки.

6. Реформи імператора Августа в сфері сімейного права.

7. Питання можливості укладення повторного шлюбу в римському суспільстві.

Література до теми:

1. Балко О.О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балко Олеся Олексіївна. – Львів, 2015. – 185 с.

2. Балко О.О. Місце інституту шлюбу в системі права Давнього Риму / О.О. Балко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 74–79.

3. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

4. Дячук Л. Римське визначення шлюбу у візантійському праві / Л. Дячук // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка. Юридичні науки. – 2010 - № 83 – С. 25-32.

5. Дячук Л.В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л.В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Випуск 53. – С. 128-133.

6. Дячук Л. В. Правове регулювання повторного шлюбу у римському та ранньовізантійському праві / Л. В. Дячук // Соціологія права. – 2011 - № 1 – С. 31-36.

7. Дячук Л.В. Попередні умови шлюбу у візантійському праві. Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2011. – № 2 . – С. 13-17.

8. Дячук Л.В. Шлюбні табу у візантійській правовій культурі / Л. В. Дячук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Політологія. – 2011. – № 102. – С. 14-19.
9. Дячук Л.В. Волевиявлення суб'єктів шлюбу в класичний період історії візантійського права / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 146-152.
10. Дячук Л. В. Майнові відносини батьків і дітей у ранньовізантійському сімейному праві / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. – 10/2012. – Вип. 93. – С. 52-57.
11. Дячук Л. В. Батьківський пекулій у римській юриспруденції та в Дигестах Юстиніана / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 16 -19.
12. Дячук Л. В. Дослідження проблем розлучення у римському та греко-римському праві в ранньонову та нову добу / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. –2013. – № 2(96). – С. 51-56.
13. Загурский Л. Брак и конкубинат у римлян. / Л. Загурский. – Харьков, 1883. – 210 с.
14. Загурский Л. Учение об отцовской власти по римскому праву.- Харьков, 1885 – 185 с.
15. Казанцев Л. Н. О разводе по римскому праву в связи с историческими формами римского брака. Период языческий / Л. Н. Казанцев. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1892. – 247 с.
16. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
17. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
18. Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – Випуск 34. – Івано-Франківськ: Плай. – 2014. - С. 163-174.
19. Олійник О.С. Конкубинат як різновид шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві / О.С. Олійник // «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 року). – Одеса, 2014. – С. 11-13.
20. Олійник О.С. Особливості правового регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 35. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 125-138.
21. Олійник О.С. Особливості припинення шлюбу в давньоримському суспільстві: теоретичний аспект. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 36. – Івано-Франківськ. –Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 25-37.
22. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
23. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
24. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
25. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4-5

(4 год.)

ТЕМА: ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ПРАВ. ВИНИКНЕННЯ СУДУ ТА ЙОГО ВИДИ. СУДОЧИНСТВО У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ. ВЧЕННЯ ПРО ПОЗОВ. ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

В поняття цивільного права по нашим сьогоднішнім уявленням як необхідний елемент входить і уявлення про захист державою. Ми б не вважали право правом, якби не були впевнені в тому, що у випадку його порушення будь-ким, ми можемо застосовувати для нашого захисту державну владу зі всім її авторитетом і силою. Ми подаємо позов, тобто звертаємося до органів державної влади з вимогою про захист нашого порушеного права. Порядок діяльності позивача і відповідача, так як і особливості здійснення судової влади складає сферу цивільного процесу.

Якщо звернутися до Стародавнього Риму, то прямих вказівок на те, яким чином відбувався процес в епоху царів ми не маємо. Головним джерелом відомостей про древній цивільний процес в Римі, хоча й неповним були Інституції Гая, зокрема §§ 10-29. Тому, при підготовці до семінарського заняття по даній темі необхідно, насамперед, з'ясувати, що передувало виникненню процесуальному провадженню у Стародавньому Римі, тобто, охарактеризувати основні досудові способи захисту цивільних прав у Давньому Римі, з'ясувати особливості здійснення та наслідки саморозправи як досудового способу захисту порушених прав. При опрацюванні даної теми слід звернути значну увагу на форми здійснення легісакційного процесу, з'ясувати відмінності між різними видами процесу у Стародавньому Римі, звернути особливу увагу на значення та складові частини преторської формули. Уваги також заслуговує екстраординарний процес, оскільки саме за його існування було запроваджено ряд прогресивних змін, які мають своє застосування й сьогодні.

Внаслідок вивчення даної теми студенти повинні опанувати також знання щодо адміністративних засобів преторського захисту, зрозуміти значення позову та позовної давності для захисту порушених прав та інтересів, вміти класифікувати позови за різними критеріями, орієнтуватися, які позови застосовуються при їх конкуренції.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Особливості здійснення саморозправи як досудового способу захисту порушених прав та її правові наслідки.
2. Виникнення суду та його види.
3. Правова характеристика легісакційного процесу. Форми здійснення легісакційного процесу.
4. Формулярний процес та особливості його здійснення. Формула та її складові частини.
5. Екстраординарний процес та його відмінність від попередніх історичних форм судового процесу.
6. Виконання судового рішення в Римській державі.
7. Особливі засоби преторського захисту та їх види.
8. Поняття та види позовів в Римській державі.
9. Правова характеристика позовної давності. Співвідношення строків позовної давності та законних строків.

Термінологічний словник:

Здійснення права, саморозправа, легісакційний процес, позивач, відповідач, віндикація, контрвіндикація, сакрамент, формула, інтенція, кондемнація, демонстрація, проскрипція, ексцепція, інтердикти, стипуляція, реституція, позов, особистий (персональний) позов, речово-правовий (реальний) позов, публічний позов, позовна давність, кондиції, позов з фікцією, реіперсекторний позов, кумулятивна конкуренція, позов за аналогією, штрафний позов, введення у володіння, когнітор, прокуратор, ноксальний позов, вирок, деклараторний вирок, кондемпнаторний вирок, абсолютарний вирок, апеляція, колізія та кумуляція позовів.

Юридичні вислови:

Fiat justitia! – нехай здійсниться правосуддя!

Justitia est fundamentum regni – правосуддя фундамент держави.

Actio nihil aliud est quam jus, quod sibi debetur iudicio persequendi – позов є не що інше, як право (особи) здійснювати в судовому порядку свою вимогу.

Silentium videtur confessio – мовчання рівнозначне зізнанню.

Unus testis – nullus testis – один свідок – не свідок.

Confessus pro iudicato habetur – той, хто визнав позов, програв справу.

Non bis eadem re – не можна вдруге порушувати одну й ту ж саму справу.

Res iudicata pro veritate habetur – судові рішення приймається за істину.

Контрольні питання:

1. В чому полягала відмінність між речовими та особистими позовами?
2. Поясніть, що означає термін «конкуренція позовів»?
3. Вкажіть відмінність між позовною давністю та законними строками?
4. Які недоліки були характерні для преторської формули?
5. Поясніть, що означає лібелярний або рескриптний процес?
6. Які види процесуальних представників існували у Римі?
7. У яких випадках можна було застосувати реституцію?
8. Які види строків позовної давності існували в Стародавньому Римі?
9. В чому сутність преторського захисту і чим він відрізняється від судового захисту?
10. Хто не мав права на судовий захист?
11. Хто не мав права свідчити у суді?
12. У чому сутність позовів заснованих на довірі і позовів строгого права?
13. Які категорії осіб не мали права на судовий захист?
14. Захист засобом якого позову називається абсолютним захистом: - засобом речового позову, - засобом особистого позову?

Завдання:

1. Неповнолітній, не маючи достатнього досвіду, уклав не вигідний для себе договір купівлі-продажу будинку, що призвело до переплати в ціні, оскільки будинок мав недоліки. Яким чином неповнолітньому вийти з такої ситуації?

2. Сильний вітер зірвав з даху будинку черепицю, закинувши її на сусідній двір, в результаті чого нею була вбита вівця. Чи можна пред'явити позов до власника черепиці? Якщо такий позов пред'явити можливо, то якого виду: речовий чи особистий? Розкрийте суть позову. Яким чином буде визначатися сума позову? Складіть формулу по задачі, виділивши частини (інтенцію та кондемнацію).

3. Проаналізуйте наведений випадок. На кому лежить обов'язок доведення фактів? К. вимагає від Ц. сплати суми, яку він багато років назад позичив батькові Ц. Той, у відповідь, висловлює сумнів, що батько дійсно уклав таку угоду, а якби й уклав, то обов'язково розплатився б. Водночас, він, Ц., не є спадкоємцем свого батька, оскільки сам добровільно відмовився від спадку.

4. Про які позови може йти мова: 1) мисливець купив собаку, однак гроші за неї відразу не заплатив; 2) мисливець послав гроші за собаку із посильним, однак вона не була йому доставлена; 3) мисливець одержав собаку, яка не належала продавцеві, і тепер власник вимагає собаку у нинішнього володільця.

5. Прочитайте уважно текст преторської формули, проаналізуйте його та розбийте на складові частини: «Якщо виявиться, що Капенатське помістя, про яке йде суперечка, належить за квіритським правом Авлу Агерію, і це помістя не повертається йому, то скільки буде коштувати це помістя, в такій сумі нехай суддя присудить Нумерія Негідія на користь Авла Агерія; якщо не виявиться, нехай звільнить».

6. Чужа помічена вівця прибулася до чужого стада і паслася на чужому лузі усе літо. Зрештою, вона була відшукана господарем. Чи вправі господар накинути на неї шнурок і повернути собі, незважаючи на протест володільця вівці? Чи має значення той факт, що володіння вівцею було ненасильницьким і відкритим (не таємним)? Чи може бути прийнята до уваги зустрічна вимога володільця про відшкодування витрат, пов'язаних з утриманням вівці (годівля, охорона тощо)?

7. Публій в легісакційному процесі пред'явив позов (*actio stricti juris*) щодо знищення його сусідом Октавіаном гілок виноградної лози, вимагаючи відшкодування від винної особи 125 асів за 5 гілок знищеної лози. Судовий магістрат констатував, посиляючись на Закони XII таблиць, помилку в спорі, яка призвела до програшу Публія у спорі. Якщо звернутися до Законів XII таблиць, то в Табл. VIII, 11 зазначено: «...за намірене рубання дерев винний платив по 25 асів за кожне дерево». Чому Публій програв спір?

8. Марк неодноразово нагадував Туллію про необхідність повернути борг в сумі 100 сестерцій. Туллій щоразу ухилився, а потім сказав: «Я заплачу, але дай мені клятвенну обіцянку, що ти не будеш мені більше нагадувати про борг». Марк поклявся, а Туллій все не платив. Будучи не в силах самостійно вирішити виниклу дилему (якщо мовчати – не отримаєш борг, якщо нагадати про борг – порушиш клятву), Марк звернувся за допомогою до претора. Як, на Вашу думку, претор порадить вийти з ситуації?

9. В діалозі Цицерона «Про оратора» описано випадок, коли адвокат позивача уперто добивався рішення претора на завищену суму позову, а адвокат відповідача, навпаки, намагався всіляко знизити суму позовних вимог. Цицерон назвав дії обох сторін безграмотними. Як ви вважаєте, чому Цицерон так говорив?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Загальна характеристика судового рішення в Стародавньому Римі.
2. Виконавче провадження в Стародавньому Римі.
3. Поняття, значення, види преторських інтердиктів.
4. Причини виникнення державного суду та відмова від приватної саморозправи. Види судів у Римі.
5. Кровна помста і приватне правосуддя у Давньому Римі.
6. Соціальний та правовий статус судді в римському суспільстві.
7. Особливості проведення допитів та методи дізнання у Стародавньому Римі.
8. Правова характеристика кондикційних позовів за римським приватним правом.
9. Становлення інституту адвокатури в Стародавньому Римі.

10. Відомі римські юристи та оратори.

Література теми:

1. Гай. Інституції. Книга четверта.
2. Гайдулін О.О. Процесуальні засоби судочинства по добрій совісті (*iudicia bonae fidei*) у Стародавньому Римі / О.О. Гайдулін // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. - 2013. -1.- С. 98-104.
3. Гайдулін О.О. Судочинство по добрій совісті (*Ludicia bonae fidei*) : історичні витoki та перспективи дослідження / Гайдулін О.О. // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. – 2012.- 6 .- С. 176-181.
4. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ В.Л. Гранін. – Одеса, 2005. – 20 с.
5. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. – 188 с.
6. Вовк В.М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі / В.М. Вовк // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. – Чернівці: Рута. – 2008. – С. 258-263.
7. Дигести. Книги друга, третя. Книга одинадцята, титули 1,2. Книга двадцять друга, титули 3,6.
8. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
9. Інституції Юстиніана. Книга четверта, титули 6–18.
10. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
11. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
12. Малишев Б. Судова правотворчість у Стародавньому Римі та середньовічній Англії: порівняльний аналіз / Б.Малишев // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74-76. – С. 37-39.
13. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
14. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
15. Олійник О.С. Досудові способи захисту порушених прав у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Сучасний стан розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 липня 2012 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2012. – С. 13-14.
16. Олійник О.С. Загальні положення про судову систему Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 31 серпня 2012 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – С. 11-13.
17. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

18. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. – Х.: Право 2008. – 224 с.
19. Памятники римського права: Закони XII таблиц; Інституції Гая; Дигести Юстиніана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
20. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб. та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
21. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. — К.: Юрінком-Інтер, 2009. — 528 с.
22. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах / В. Святоцька // Вісник Львівського ун-ту. — 2009. — Вип. 49. — С. 54-59.
23. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. — 2004. — 194 с.
24. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — С. 283-285. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>
25. Северова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Северова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». — 2012. — Випуск 12. — С. 97-100.
26. Сологубова Е.В. Доказательства в римском гражданском процессе / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. — 1994. С. — 70–78.
27. Сологубова Е.В. Процессуальное правопреемство в римском праве / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. — 1995. — С. 57–65.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6

(2 год.)

ТЕМА: РЕЧОВЕ ПРАВО РИМУ ТА ЙОГО ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Оскільки цивільно-правові відносини досить часто виникають з приводу майна (речей), питання пов'язані з поняттям речей, їх приналежністю, правомочностями, що виникають щодо них вже стали класикою приватного права. Важливим у римському праві є поділ майнових прав на речові і зобов'язальні, а звідси, студентам необхідно здійснити порівняльний аналіз цих двох груп прав. Поряд з цим речі (res) – головний об'єкт цивільних правовідносин у Римі – класифікуються за різними критеріями, які слід зрозуміти і запам'ятати, адже основні класифікаційні групи речей, запропоновані римлянами, є актуальними сьогодні. У римському праві було проведено розмежування володіння і права власності, що є основою римської «філософії» власності. Визначення двох елементів, які складають володіння, також дає змогу розмежувати поняття володіння і держання. Виділення видів володіння передбачає різні способи набуття, різні підходи до відшкодування при появі власника речі. Проте, центральним правовим інститутом виступає право власності, зміст якого в Римі складався з п'яти елементів. Зважаючи на визначальність цього поняття, римське право передбачає первинні і похідні способи його набуття, захист спеціальними позовами, а найважливіше – виділення факту володіння і права на річ, які не обов'язково повинні співпадати в особі власника. Тому в ході підготовки до даного семінарського заняття необхідно розкрити основні аспекти

речового права, дати загальну характеристику речового права та означити його відмінність від зобов'язального права, акцентувати увагу власне на римську класифікацію речей, звернути увагу на поняття, підстави виникнення спільної власності, повноваження співвласників. Важливо засвоїти й інші види власності, обмеження права власності, виділити первісні та похідні способи набуття права власності, проаналізувати основні способи захисту права власності.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття та види речей в Стародавньому Римі.
2. Поняття речового права. Класифікація прав на речі у Стародавньому Римі.
3. Правова характеристика володіння у Стародавньому Римі. Володіння законне та незаконне; добросовісне та недобросовісне.
4. Набуття та припинення володіння. Захист права володіння (посесорний захист, петиторний захист).
5. Правова характеристика права власності. Зміст права власності. Види права власності.
6. Способи набуття і припинення права власності.
7. Захист права власності.
8. Рецепція положень речового права Римської держави в українському цивільному законодавстві.

Термінологічний словник:

Речове право, річ, манципні речі, неманципні речі, публічні речі, приватні речі, тілесні речі, безтілесні речі, родові речі, індивідуально-визначені речі, плоди, доходи, майно, манципація, речове право, володіння, неправомірне володіння, право власності, користування, розпорядження, провінційна власність, бонітарна власність, спільна власність, уступка права, традиція, окупація, переробка, специфікація, скарб, злиття, набувальна давність, віндикаційний позов, негаторний позов, прогібіторний позов, публіціанський позов, посесорний захист, петиторний захист, володільницькі інтердикти, експропріація, конфіскація, реквізіція.

Юридичні вислови:

Res nullius cedit primo occupanti – безгосподарна річ слідує за тим, хто її першим захопив.

Nemo sibi causam possessiones mutare potest – ніхто не може сам змінити собі підставу володіння.

Nemo plus iuris – ніхто не може надати іншому більше прав, ніж має сам.

Privatae sunt quae singulorum hominum sunt – приватні речі — це такі, які належать окремим особам.

Контрольні питання:

1. Як виникає та припиняється володіння? Поясніть співвідношення термінів «володілець» та «власник».
2. Поясніть, як розуміти вислів: «Речі, які визначаються родовими ознаками, не гинуть»?
3. Назвіть та охарактеризуйте основні риси речового права у Давньому Римі.
4. Якими інтердиктами захищалося володіння?
5. В чому практичне значення поділу володіння на добросовісне і недобросовісне?
6. Що таке манципація і які її визначальні риси?
7. Які способи набуття права власності мали місце у Стародавньому Римі?
8. Чи вбачаєте Ви різницю між поняттями «сакральні речі» та «релігійні речі»?

9. Наведіть приклади обмеження права власності у Давньому Римі (з посиланням на Закони XII таблиць чи на інші пам'ятки римської правової думки).

10. Охарактеризуйте позиції римських юристів з приводу специфікації.

Завдання:

1. Під час сильного шторму, щоб підвищити стійкість корабля, за борт судна було викинуто частину вантажу із трюму (вантаж був запакований у мішки). Через деякий час погода налагодилася і пасажир корабля почали виловлювати речі, які не потонули. Але рибалки, які знаходилися поблизу, відмовлялися віддати виловлені ними мішки, наполягаючи на тому, що речі були покинутими, а, отже, нікому не належали.

Дайте відповідь на питання: кому, все-таки належатимуть мішки з речами, які були викинуті в море?

2. Октавій одержав у спадок серед іншого майна красиву срібну вазу. Через деякий час внаслідок погіршення свого матеріального становища, він був змушений продати частину успадкованого майна, в тому числі і вазу, яку купив, Максимусу. Через рік після цієї угоди до Максимуса завітав у гості Клавдій, який останні два роки проживав у провінції Ахайя. Клавдій був здивований тим, що побачив у свого товариша вазу, яка була вкрадена в нього півтора роки тому. Яким чином можна вирішити дану ситуацію? Кому залишиться ваза?

3. Корнелій знайшов на березі моря рибину. Почистивши та випотрошивши її, він знайшов у її шлунку каблучку. Але невдовзі на каблучку пред'явив претензії Октавій, пояснюючи, що він її загубив, подорожуючи морем. Кому належить каблучка?

4. У провінції Нумідії упав метеорит на землю Авгія. Але це трапилося так, що сам Авгій нічого не знав. Його сусід Марк бачив це, і наступного ранку прийшов викопати камінь. Це йому вдалося, а невдовзі знайшовся й покупець на «подарунок небес», який заплатив вагому суму. Коли ж власник поля дізнався про все, то почав вимагати видачі каменя саме тоді, коли продавець доставляв товар покупцеві. Кому належить право власності на метеорит за римським правом?

5. Власник окупованої володільцем землі об'явився раніше спливу строку набувальної давності, але погодився з пропозицією володільця про продаж йому (володільцю) землі. Чи вправі покупець (в даному випадку володільець) вимагати зменшення покупної ціни внаслідок зроблених ним покращень земельної ділянки (осушення, удобрення, загородження тощо)?

6. Скульптору Марк замовив скульптурний портрет своєї дружини і надав для цієї цілі мрамур. Між тим скульптор отримав більш вигідне замовлення виготовити скульптуру імператора. Не маючи іншого матеріалу, для цих цілей скульптор використав матеріал першого замовника, який, побачивши результат, погодився прийняти і оплатити вартість роботи скульптури імператора. Скульптор заперечував на це, пояснюючи, що власником виробу має бути майстер, той, хто «...вдихнув життя в бездушний камінь».

Замовник наполягав на тому, що власність належить тому, хто надав матеріал, адже в основі будь-якої духовної діяльності лежить «груба матерія». Як вирішували спір римські юристи? Чи змінилася б ситуація, якщо б матеріалом для роботи були мідь, золото чи срібло? Як регулювалося вказане питання в праві Юстиніана?

7. Крісп пас свою корову на лузі, що належав общині. Увагу пастуха привернув камінь, що лежав біля струмка. З цікавості Крісп відкотив камінь і помітив, що земля під ним зрихлена. Розгорнувши землю, він побачив горнятко з монетами та коштовностями. Кому належить скарб?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Поняття та види права власності в римському приватному праві.

2. Способи захисту права власності.
3. Порівняльно-правовий аналіз інституту володіння у континентальній, англо-саксонській та східноєвропейській системах права.
4. Особливості ритуалу манципації в римському суспільстві.
5. Обмеження права власності у Стародавньому Римі. Поділ обмежень на позитивні та негативні.
6. Особливості припинення права власності на річ в Римі.

Література до теми:

1. Амбарцумян К.М. Вплив римського права на сучасний інститут віндикації у цивільному праві України / К.М. Амбарцумян // Держава і право [Текст]: зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права. – 2013.- вип. 61.- С. 171-178.
2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
4. Дождев Д. В. Основные защиты владения в римском праве / Д.В. Дождев. - РАН; Институт государства и права (Москва). — М., 1996. — 238 с.
5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
6. Кофанов Л.Л. Владение и собственность в Законах XII Таблиц / Л.Л. Кофанов // Древнее право. - 2000. - № 1. (6). – С. 35-44.
7. Право власності в Україні : навч. посібник / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, О. А. Підпригора та ін.; за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
8. Публічна власність: проблеми теорії і практики : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.
9. Савельев А.В. Dominium и proprietas в римских юридических источниках классического периода / А.В. Савельев // Древнее право. - №1. – 1996. – С. 112–123.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

(2 год.)

ТЕМА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВ НА ЧУЖІ РЕЧІ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Незважаючи на абсолютний характер права власності, воно все ж могло бути обмежене. При цьому слід мати на увазі, що саме абстрактне право необмежене, однак окремі повноваження власника такого обмеження зазнають. Причини до цього різні: природні особливості, норми закону, воля власника чи домовленість з іншими особами. Такі обмеження зводяться в основному або до необхідності утримуватися від вчинення певних дій, або ж до зобов'язань не перешкоджати діям інших осіб щодо свого майна. Таким чином, історично поряд з інститутом права власності виник та розвивався інститут речових прав на чуже майно

В межах вивчення даної теми студентам необхідно засвоїти причини та підстави виникнення речових прав на чуже майно, осмислити їх правову природу та види. Окрему увагу необхідно звернути на сервітуту, система яких була надзвичайно розвинутою в Римі, а їх окремі види, розроблені римськими юристами, застосовуються й сьогодні. В ході вивчення теми студенти повинні зрозуміти особливості правової природи емфітевзису та суперфіцію як видів речових прав на чуже майно, а також застави.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття та система прав на чужі речі у Стародавньому Римі. Передумови виникнення сервітутного права.
2. Поняття сервітуту. Види сервітутів (земельні та особисті). Поділ земельних сервітутів та особистих (узуфрукт, узус).
3. Підстави встановлення та припинення сервітутів.
4. Емфітевзис: поняття, особливості, підстави встановлення та припинення.
5. Суперфіцій: поняття, особливості, підстави встановлення та припинення.
6. Інститут застави у Стародавньому Римі та його розвиток. Види застави (фідуція, пігнус, іпотека).

Термінологічний словник:

Сервітут, реальний сервітут, предіальний сервітут, особистий сервітут, узус, узуфрукт, квазіузуфрукт, емфітевзис, суперфіцій, заставне право, застава, фідуція, пігнус, іпотека.

Юридичні вислови:

Nulli res sua servit – власна річ не може бути об'єктом сервітуту.

Qui iure suo utitur, nemini facit injuriam - хто користується своїм правом, не порушує прав інших.

Prior tempore – potentior jure – перший за часом має перевагу за правом.

Qui iure suo utitur, nemini facit injuriam – хто користується своїм правом, не порушує прав інших.

Контрольні питання:

1. Розкрийте відмінність земельних сервітутів від особистих.
2. Одеріть риси, характерні для предіальних сервітутів: особистий характер; речовий характер; строковість; безстроковість; подільність; неподільність.
3. До якого виду предіальних сервітутів (міські, сільські, дорожні, водні тощо) належать наступні види сервітутів: 1) право проходу через сусідню ділянку; 2) право світла; 3) право прогону худоби через сусідню ділянку; 4) право оперти будівлю на стіну сусіда; 5) право стоку дощової води.
4. Поясніть відмінність між узуфруктом та узусом?
5. Оберіть ті варіанти відповідей, які позначають особисті сервітуту: 1) *servitutes personarum*; 2) *usus*; 3) *usus fructus*; 4) *servitutes praediorum*; 5) *habitatio*; 6) *operae*.
6. Які правомочності складають зміст емфітевзису?
7. У яких випадках припиняється суперфіцій?
8. У чому полягає відмінність оренди від емфітевзису?
9. Назвіть форми застави та розкрийте їх відмінні риси?
10. Чим відрізнявся сільський предіальний сервітут від узуфрукту на земельну ділянку сусіда?
11. У чому полягає особливість квазіузуфрукту?

Завдання:

1. Максимус мав право черпання води (30 відер щодня) з ріки, яка протікала сусідською ділянкою. Після його смерті спадкоємцями стали три сини Максимуса. Чи збережеться за синами право черпання води? Якщо так, то яке матеріальне вираження це матиме?

2. Негідій призначив своїм спадкоємцем сина – Нерона, а на користь дружини Юлії був встановлений особистий сервітут на половину будинку. Чи буде Нерон повноправним власником всього майна свого батька? Якщо так, то коли?

3. Римський громадянин Х. був узарієм отари овець. Чи має право Х. на вовну, молоко, ягнят?

4. У результаті тривалих злив єдина дорога до обістя Отона, яка проходила через сусідську земельну ділянку, стала непридатною для експлуатації. Отон мав право (сервітут) проїзду цією дорогою, тому вирішив, що має право і вимагати від сусіди ремонту пошкодженої дороги. Чи має така вимога законні підстави?

5. Встановіть співвідношення:

1) usus fructus; а) право по життєвого користування рабом чи тваринами;

2) usus; б) право користування чужою річчю і плодами від неї;

3) habitatio; в) право користування чужою річчю, але не плодами;

4) operae; г) право пожиттєвого користування жилим будинком.

6. Римський юрист Павло в книзі 3 Сентенцій зазначав: «Якщо по легату (заповідальному відказу) встановлено узурфрукт на рабиню, дитина рабині не належить фруктуарію. Якщо по легату відказано стадо, то приплід у стаді належить фруктуарію». Поясніть різницю у названих прикладах особистого сервітуту.

7. Спадкодавець по легату (заповідальному відказу) зобов'язав спадкоємця надати у користування після своєї смерті жилий будинок для вдови. Проживши у будинку один рік, вдова вийшла заміж і вселила до будинку чоловіка і двох його дітей. Спадкоємець вважав такі дії незаконними і такими, що порушують волю спадкодавця, а тому вимагав припинення користування і виселення усіх з дому. Яка із сторін є правою у своїх діях?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Правова характеристика іпотеки в римському приватному праві.
2. Поняття, ознаки, види сервітутів у римському приватному праві.
3. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у сучасному праві України.
4. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України.
5. Правова характеристика фідуціарного правочину.

Література до теми:

1. Безрук Л.О. Розвиток інституту іпотеки в Стародавньому Римі / Л.О. Безрук // Економіка. Фінанси. Право.- К. – 2009.- № 5.- С.34-37.
2. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2000. — 18 с.
3. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська держ. юридична академія. — О., 2000. — 152 арк.
4. Гутьєва В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2003. — 19 с.

5. Закорецька Л. Види прав на чужі речі: порівняльний аналіз за римським приватним правом та сучасним цивільним правом / Л. Закорецька //Право України.-К.: Ін Юре», 2007.-№ 8 .- С. 104-107.
6. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.
7. Кофанов Л.Л. Публичные сервитуты в Римской республике / Л.Л. Кофанов // Вестник древней истории. – 2008. - № 4. – С. 55-67.
8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
9. Олійник О.С. Поняття сервітуту як виду речових прав на чуже майно та його правова природа / О.С. Олійник // «Роль права у забезпеченні законності та правопорядку»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 жовтня 2013 року. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – С. 31-34.
10. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тицик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
11. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
12. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
13. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
14. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
15. Рибачок В.А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права / В.А. Рибачок //Часопис Київського у-ту права.-К. -2009.-3 .-С.150-156.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8

(2 год.)

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА

Будь-який представник суспільства, наділений правосуб'єктністю, добровільно бере на себе певні зобов'язання, які є прийнятими в даному суспільстві. Зобов'язання полягає в обіцянці що-небудь дати, надати чи зробити на користь іншої особи чи всього суспільства. Кожному члену людської спільноти гарантована можливість бути кредитором і боржником.

Тому, оскільки зобов'язальне право загалом та зобов'язання зокрема займають значне місце в межах приватного права, слід звернути особливу увагу на вивчення питань, які складають зміст даної теми. Адже саме зобов'язання є основою майбутніх договірних чи не договірних відносин. Отже, для успішного засвоєння основ зобов'язального права студентів необхідно ознайомитися з основними положеннями зобов'язального права в Римі та визначити ряд моментів, які є дієвими в сучасному праві України, вивчити поняття зобов'язання, проаналізувати його зміст та види зобов'язань. Також, в процесі підготовки до семінарського заняття студенти повинні знати підстави виникнення зобов'язань, вміти порівнювати ті

підстави виникнення зобов'язань, які існували в період Римської держави з сучасними підставами виникнення зобов'язань.

Особливу увагу слід приділити правовій характеристиці виконання зобов'язання та наслідкам за його невиконання чи неналежне виконання. Також студенти повинні знати та вміти пояснити особливості застосування засобів забезпечення виконання зобов'язань, які виступають певною гарантією того, що мета зобов'язання буде досягнута.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття зобов'язання та його значення у цивільному обороті. Відмінність речово-правових та зобов'язально-правових відносин. Види зобов'язань.
2. Підстави виникнення зобов'язань. Зміст зобов'язань.
3. Сторони у зобов'язанні. Множинність осіб у зобов'язанні.
4. Правова характеристика виконання зобов'язання.
5. Правові наслідки невиконання чи неналежного виконання зобов'язання. Поняття вини та її види.
6. Правова характеристика засобів забезпечення виконання зобов'язання.
7. Припинення зобов'язання, крім виконання.

Термінологічний словник:

Зобов'язання, кредитор, боржник, синалагма, натуральні зобов'язання, договірні зобов'язання, юридичний факт, подія, дія, правочин, договір, приватні порушення, проступки, злочини, делікт, квазіконтракт, квазіделікт, солідарні зобов'язання, дольові зобов'язання, субсидіарні зобов'язання, альтернативні зобов'язання, кореальні зобов'язання, регрес, шкода, вина, новація, залік, цесія, неустойка, порука, гарантія, штраф, завдаток.

Юридичні вислови:

Obligatio est juris vinculum, quo necessitate abstringimur solvendae rei seccundum nostrae civitatis jura – зобов'язанням є правові ланцюги, що примушують нас щось виконати відповідно до законів нашої держави.

Omnis obligatio vel ex contractu vel ex delicto nascitur – будь-яке зобов'язання виникає або з договору, або з правопорушення.

Creditores accipiendos esse eos, quibus debentur in actione – кредитори — це ті, кому винні на підставі позову.

Контрольні питання:

1. Які зобов'язання називаються синалагматичними? Які зобов'язання називаються натуральними? В чому їх специфіка?
2. Назвіть основні підстави виникнення зобов'язань? Порівняйте підстави виникнення зобов'язань в римському приватному праві та в цивільному праві України.
3. Які види солідарної відповідальності Ви знаєте?
4. Назвіть основні підстави припинення зобов'язань?
5. Розкрийте механізм цесії? Назвіть вимоги, які не могли бути предметом цесії?
6. Що означає прострочення виконання зобов'язання?
7. Розкрийте відмінність між грубою, легкою та цонайлегшою виною в римському приватному праві?
8. Яким чином визначався розмір відповідальності поручителя?
9. Які Ви знаєте форми прощення боргу?
10. Охарактеризуйте поняття юридичних фактів та їх різновиди.
11. За яких обставин міг застосовуватися залік як спосіб припинення зобов'язання?

12. Перелічіть умови, що є необхідними для виникнення права на відшкодування збитків?

Завдання:

1. Поясніть, яке з понять буде ширшим: правочин чи договір?

2. До яких видів зобов'язань можна віднести: «Нехай мій спадкоємець, на свій вибір, дасть Тіцію Стіха або Памфіла»?

3. Спадок Атрибуція був обтяжений боргом у сумі 9000 сестерцій? До кого може бути пред'явлена вимога про виконання зобов'язання, якщо його спадкоємцями стали син, дружина, раб? Який це вид зобов'язань?

4. Октавій передав Аглу на зберігання 100 асів. Через деякий час Агла обікрали, була вкрадена старовинна шкатулка. Було доведено, що злодій Октавій. Чи може Агл не віддавати гроші? Чи можуть ці 100 асів бути використані як погашення вартості вкраденої речі, чи можливий залік?

5. Аппій був боржником Сульпіція. Не маючи змоги вчасно виконати зобов'язання, Аппій уклав з кредитором угоду про прощення боргу (на те були особисті причини). Згодом кредитор подав позов про повернення боргу. Чи може Аппій захищатися, посилаючись на угоду прощення?

6. Відомо, що цивільними зобов'язаннями називалися такі зобов'язання, які захищалися позовами. Визначіть, які із наведених видів зобов'язань можуть бути віднесені законом до цивільних: - зобов'язання, засновані на законі; - зобов'язання, засновані на преторському праві; - зобов'язання, засновані на праві перегрівів; - зобов'язання, засновані на цивільному праві; - зобов'язання, які втратили строк позовної давності.

7. Що із переліченого є джерелом виникнення солідарних зобов'язань: - договір; - заповіт; делікт?

8. При укладенні договору позики однією із умов було те, що кредитор не має права продати закладену річ у разі невиконання боржником зобов'язання. Борг не було вчасно повернуто, але кредитор терпляче чекав, коли боржник зможе це зробити. Врешті-решт кредитор був вимушений тричі нагадати про повернення боргу, і лише після цього зважився продати заставлену річ. Боржник подав на кредитора позов про повернення закладеної речі. Хто буде правим у викладеній ситуації?

9. Антофон був полонений піратами, які згодні були його відпустити за викуп. Антофон присягнув, що через десять днів в означеному місці передасть розбійникам викуп за себе в розмірі 2 тисячі сестерцій. Але пірати даремно чекали Антофона з викупом. Чи можна вважати Антофона таким, що порушив умову? Чи мають право пірати позовного захисту?

10. Заплативши завдаток, римський сенатор запропонував ювеліру виготовити дорогоцінну брошку. Через півроку, ще не розплатившись з ювеліром, сенатор повернув йому брошку для того, щоб поміняти в ній дорогоцінний камінь. Ювелір виконав роботу, але відмовився повернути брошку замовнику, вимагаючи сплати всієї обумовленої суми. Суд, який розглядав спір між ними, зобов'язав ювеліра повернути брошку замовнику за умови сплати вартості другого замовлення. Чи вірне прийняте рішення? Чим його можна обґрунтувати? Які дії ювеліра?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Прострочка виконання зобов'язання та її наслідки.

2. Співвідношення підстав виникнення зобов'язань у римському праві та цивільному праві України.

3. Поняття та види зобов'язань в римському приватному праві.

4. Натуральні зобов'язання в полі дії римського приватного права.

5. Часткові та солідарні зобов'язання в римському приватному праві.
6. Гарантія як засіб забезпечення виконання зобов'язання та особливості її застосування у Римі.

Література до теми:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
2. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.
3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
4. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
5. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: долговой вопрос (VI–IV вв.) / Л.Л. Кофанов. – М.: Юрист. – 1994. – 240 с.
6. Майданик Н. Поняття і місце натуральних зобов'язань у приватному праві Стародавнього Риму / Н. Майданик //Юридична Україна.-К.: Юрінком Інтер. – 2007.- № 8 .- С. 64-69.
7. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
8. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
9. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
10. Олійник О.С. Еволюція зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Способи забезпечення реалізації та захисту прав людини у контексті євроінтеграції України» (м. Одеса, 20-21 липня 2012 року). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права». – 2012. – С. 59-61.
11. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
12. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
13. Павленко Д. Принцип добросовістності в римському приватному праві та зобов'язальному праві України: порівняльний аналіз / Д. Павленко // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ «Гарантія» - 2006. №-8.- С. 129-132.
14. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
15. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
16. Федущак-Паславська Г. Становлення і розвиток правових конструкцій у Давньому Римі / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського ун-ту. Серія: юридичні науки. – 2011. – Вип. 52. – С. 120-126.
17. Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / П.М. Федосєєв. – Нац. ун-т внутр. справ. – Х.: 2003. – 19 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 9

(2 год.)

ТЕМА: ЗАГАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРО ДОГОВОРИ

Договір є найважливішою підставою виникнення зобов'язань, обов'язковою ознакою якого є позовний захист. Інститут договору належить до основоположних категорій сучасного цивільного права. Водночас, його сучасне змістовне наповнення значною мірою ввібрало у себе зміст давньоримського поняття «договір». Договір вважають одним із найбільших правових феноменів, які розробили римські юристи. Їх уявлення про договір та його особливості були настільки досконалими та прогресивними, що успішно застосовуються різними правовими сім'ями й сьогодні.

При підготовці до семінарського заняття по даній темі студенти повинні дослідити поняття договору, вміти розрізняти контракти та пакти. Вже в римському праві були розроблені умови дійсності договорів, порядок укладення договору, умови укладення договору та наслідки його невиконання чи неналежного виконання. Студент повинен звернути увагу на перелічені характеристики договору, а також знати помилки, які можуть виникати при укладенні договору та їх наслідки (наприклад, помилка щодо характеру договору, щодо сторони договору, щодо предмету договору). Також внаслідок вивчення вказаної теми студенти повинні вміти відишукувати аналоги щодо інституту договору в римському приватному праві та в цивільному праві України.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття договору за римським правом. Сторони в договорі. Види договорів в Римі (контракти та пакти).
2. Умови дійсності договорів. Воля та волевиявлення при укладенні договору. Укладення договорів внаслідок обману чи примусу.
3. Правова характеристика помилки при укладенні договору. Юридичні наслідки помилки.
4. Зміст договору.
5. Порядок укладення чи зміни договору.
6. Припинення договору в римському приватному праві.

Термінологічний словник:

Договір, контрагенти, контракт, пакт, синалагматичний договір, ризиковий (алеаторний) договір, договори суворого права, договори доброї совісті, абстрактні договори, казуальні договори, помилка в праві, воля, волевиявлення, обман, примус, строк договору, кауза, оферта, акцепт, наказ, чисті договори, умова позитивна, умова негативна, умова відкладальна (супспензивна), умова скасувальна (резолютивна).

Юридичні вислови:

Contractus est ultro citroque obligatio – контракт є взаємним зобов'язанням (тобто угодою сторін).

Creditores accipiendos esse eos, quibus debentur in actione – кредитори – це ті, кому винні на підставі позову.

Pacta sunt servanda – угоди потрібно виконувати.

Контрольні питання:

1. Чим відрізнялися пакти від контрактів?

2. Які істотні та неістотні елементи виділяли у змісті договору?
3. Що таке відкладальні та скасувальні умови договору?
4. Як називалися договори, які не відповідали основним нормам цивільного права, після яких не наставало юридичних наслідків?
6. Якими були правові наслідки договору укладеного під впливом обману?
7. Якими були правові наслідки договору укладеного під впливом примусу?
8. Назвіть підстави звільнення від відповідальності за невиконання договору?

Завдання:

1. Контрагент, втративши інтерес в договорі, робить все для того, щоб умова, обумовлена в договорі, не настала. Чи можна вважати, за такої поведінки контрагента, що умова вже наступила (у належний строк)?

2. Чи можна вважати виконання договору законним, якщо воно суперечить добрим звичаям? Як має поступити в такій ситуації суддя?

3. Серед багатьох виставлених на продаж рабів покупець вибрав того, хто виділявся своєю інтелігентністю – грека-учителя, захопленого піратами на березу моря. Продавець повідомив, що він не може вказати ні на достоїнства раба, ні на його недоліки, так як купив партію рабів всю разом і не особисто, а через представника. Покупець, оглянувши раба і порозмовлявши з ним, вирішив, що той йому підходить. Раб став учителем дітей господаря, жив у його сім'ї, аж раптом через три місяці після купівлі-продажу у нього стався епілептичний приступ. Чи можна це вважати явним чи прихованим недоліком речі? Чи є у покупця можливість заявити позов про повернення сплаченого і про розірвання договору. Чи може покупець вимагати повернення частини сплаченого і залишити раба у своїй власності?

4. Один студент запропонував торговцю лахміттям старий одяг для продажу, вклавши у кишеню одягу золотий солід. Покупець, намацавши гроші, одразу ж заплатив суму, яку запросив студент, і яка явно перевищувала нормальну ціну за річ, що продавалася. Отримавши гроші, студент, не випускаючи одяг з рук, витягнув монету і лише після цього передав одяг торговцю лахміттям. Той, в свою чергу, розізлився і потяг студента до претора, звинувачуючи його в обмані при продажі. Студент претору пояснив, що: - солід, як монета, не продається; - гроші за своєю природою не можуть слугувати приналежністю одягу і тому не можуть бути предметом ні позову про відшкодування збитків, ні позову про обман.

Охарактеризуйте аргументацію відповідача. Чи може позивач вимагати відшкодування збитків, які виникли внаслідок різниці між дійсною вартістю речі і сумою, сплаченою за неї Чи можна в даному випадку вести мову про обман (хитрість)?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Праці відомих римських юристів про договір.
2. Способи укладання договорів у Римі.
3. Підстави класифікації договорів в римському приватному праві.
4. Рецепція положень про умови дійсності договорів римського приватного права в Цивільному кодексі України.
5. Етимологія і первинне значення латинського терміну «culpa».

Література до теми:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

2. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України / В.О. Гончаренко // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3 (15). – С. 121-125.
3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
4. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
5. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
6. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
7. Малков А.Д. Сущность договора в римском праве / А.Д. Малков // Древнее право. – 1999. - № 1 (4). – С.180-187.
8. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
9. Олійник О.С. Договір як підстава виникнення зобов'язальних правовідносин Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – Випуск XXX. – Івано-Франківськ: Плай. – 2012. - С. 111-123.
10. Олійник О.С. Формування категорії «договір» в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : Збірник наукових статей. Випуск 38. - Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015. – С. 44-56.
11. Олійник О.С. Історико-правові та гносеологічні передумови до формування поняття «договір» у праві та законодавстві / Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. В.А. Васильєвої. – Івано-Франківськ. – 2016. – 399 с. (С. 13 – 28).
12. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
13. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
14. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
15. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
16. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
17. Седаков С.Ю. Понятие contractus в римском предклассическом праве /С.Ю. Седаков // Древнее право. – IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). – С. 49-55.
18. Солопов А.И. Этимология и первоначальное значение латинского *сifra* / А.И. Солопов // Древнее право. 1998. № 1 (3). – С. 38-42.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 10-11

(4 год.)

ТЕМА: ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ

Тематика договірної права Риму охоплює питання, які стосуються не тільки загальних уявлень про договір, але й містить знання про кожен договір зокрема. Значної уваги заслуговує розроблена римськими юристами система контрактів, кожна із груп якої містить закритий перелік договорів, які групувалися за способами їх укладення. Студент повинен знати систему контрактів у Римі, розрізняти підстави їх класифікації, повинен вміти надавати правову характеристику будь-якому контракту в межах системи. Студент повинен вивчити визначення окремих видів договорів, знати їх істотні умови, знати типи безіменних контрактів, види пактів та підстави їх класифікації. Студент повинен навчитися проводити паралель між договорами, які існували в межах римського приватного права та сучасними видами договорів.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття контрактів в римському приватному праві та їх класифікація.
2. Правова характеристика вербальних контрактів (стипуляція, призначення приданого, обіцянка вільновідпущеника патронові).
3. Правова характеристика літеральних контрактів (прибутково-видаткові книги, синграф, хірограф).
4. Правова характеристика реальних договорів (позика, позичка, схов, застава).
5. Правова характеристика консенсуальних договорів (договір купівлі-продажу, договір найму, договір доручення, договір товариства).
6. Правова характеристика інномінальних контрактів.
7. Пакти та їх види.

Термінологічний словник:

Контракт, вербальний контракт, літеральний контракт, реальний контракт, консенсуальний контракт, стипуляція, порука, синграф, хірограф, комодант, комодатарій, депонент, депозитарій, секвестр, іррегулярний схов, евікція, повірений, довіритель, арбітр, купівля-продаж, позика, позичка, доручення, договір товариства, застава, підряд, договір найму, міна, оціночний договір, дарування.

Юридичні вислови:

Contractus est ultro citroque obligatio – контракт є взаємним зобов'язанням (тобто угодою сторін).

Quod non est in actis, non est in mundo – чого не існує за документами, того не існує на світі.

Quid iuris? Iuris est – що говорить право? Це законно.

Sublata causa – tollitur effectus – знищить причину, і зникне наслідок.

Контрольні питання:

1. Що таке «безіменні контракти»? Чим була зумовлена їх поява?
2. В чому полягає відмінність між реальними та консенсуальними контрактами?
3. Чим відрізняється договір позики від договору позички в римському приватному праві?

4. Коли вважається дійсним договір купівлі-продажу: 1) коли встановлена ціна, 2) коли здійснена передача речей продавцем покупцеві, 3) коли заплачений завдаток.

5. Назвіть підстави поділу контрактів на вербальні, літеральні, реальні та консенсуальні?

6. Визначіть, як називалася боргова розписка, яка починалася словами: «Титус винен Сею 100 асів»?

7. У разі якої відповіді боржника на запитання кредитора «Обіцяєш дати 100 асів?» стипуляція вважатиметься дійсною?

8. Хто може користуватися плодами речі: той, кому річ здана в оренду чи власник?

9. Дайте пояснення терміна «покупка надії», в чому сутність цього явища?

10. З якого моменту вважався укладеним договір товариства?

Завдання:

1. Чи матиме місце договір найму, якщо А. віддав свою золоту каблучку в ремонт і пообіцяв заплатити за роботу стільки, скільки призначить по закінченню роботи ювелір?

2. Х. позичив у У. 500 сестерцій в срібних монетах, а повернув борг у міді. Кредитор відмовився приймати платіж, аргументуючи свій вчинок тим, що борг повертається в монетах тих же номіналів, в яких і позичався. Чи правий кредитор?

3. Мельник позичив у селянина зерно. Селянин дав йому зіпсовану пшеницю, не попередивши про це мельника. Як мельник змішав позичене зерно зі своїм, то зіпсувалося все. Як можна за допомогою правових засобів добитися покриття збитків?

4. Гай позичив у Невія п'ять мішків зерна. Невій дав ключ боржникові від сараю, де зберігалося зерно. Але боржник не зміг того ж дня забрати позичене збіжжя. Вночі в сарай ударила блискавка, спаливши і сам сарай, і все, що в ньому було. Про який вид договору йде мова? Які юридичні наслідки матиме це факт для Гая і Невія?

5. Публій навесні взяв у борг у Гая сто кошелів високосортного зерна, при цьому в договорі вказувалося, що він або продасть зерно і поверне одержані гроші, або поверне таку саму кількість такого самого зерна восени. Минула осінь, але Публій не виконав угоди, тому Гай звернувся до суду. Виникає питання: за ціною якого часу потрібно оцінити борг?

6. Октавій вирішив переїхати жити до старшого сина в Іберію. Рішення він прийняв весною. На продаж було виставлене все майно Октавія: вілла, фруктовий сад, земельна ділянка, на одній частині якої він встиг посадити овочі, а другу частину засіяв зерном. Покупцем зголосився бути сусід Октавія Нігерій. Вони уклали угоду купівлі-продажу всього виставленого майна. Чи може бути проданий майбутній врожай? Якщо влітку майбутній врожай буде знищений градом, то хто буде у збитках – продавець чи покупець? Чи має право покупець вимагати від продавця повернення покупної ціни майбутнього врожаю у разі його загибелі?

7. Дві особи, між якими виник спір про власність на дорогоцінну річ, передали її на збереження третій особі (секвестору) до винесення рішення судом по справі. Який в даному випадку правовий статус секвестора: володілець, держатель тощо? Якщо хтось із сторін вимагатиме насильницьким способом повернення речі – якими законними способами захисту володіє секвестор?

8. Луцій продавав Маркові будинок, але жоден з них не знав його реальної вартості. Тоді Луцій запропонував Маркові як покупцю самому визначити ціну. На цих умовах договір було укладено. Наступного дня Марк прийшов вступати у володіння будинком і передав Луцію суму, яка здалася йому занадто низькою. Він відмовився її прийняти. В той же час Марк вимагав виконати договір. Яке Ваше рішення по справі? Чи змінилася б ситуація, якщо б Луцій і Марк вибрали третю особу, яка повинна була встановити вартість будинку?

9. Гней уклав з Тиберієм договір купівлі-продажу статуї і одразу оплатив її вартість. Тиберій передав покупцю ключі від приміщення, де зберігалася статуя, зазначивши, що Гней може забрати її в будь-який час, що той і зробив через місяць. Через три роки після укладення договору Тіт пред'явив до Гнея позов про витребування у нього статуї на тій основі, що ця річ була вкрадена у нього 4 роки назад. Гней зазначив, що він добросовісно володів нею 3 роки, а тому вона стала його воасністю. Тіт заперечив, що насправді статуя знаходилася у будинку відповідача 2 роки та 11 місяців. Як вирішити справу?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Правова характеристика пактів, що отримали захист імператора.
2. Правова характеристика пактів, що приєднані до контрактів.
3. Правова характеристика клятвенної обіцянки вільновідпущеника своєму патрону.
4. Правова характеристика договору зберігання. Види договору зберігання в Римі.
5. Особливості договору товариства в римському приватному праві та його види.
6. Оціночний договір в римському приватному праві.
7. Рецепція положень про договір доручення в римському приватному праві у Цивільному кодексі України.
8. Особливості договору позики в римському приватному праві. Ранні форми позики.

Література до теми:

1. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
2. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / В.О. Гончаренко. – Одеська нац. юридична академія. – О. – 2005. – 19 с.
3. Гужва А. М. Формули «quod interest», «qanti interest» у договорі найму за римським правом / А.М. Гужва // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 14-17.
4. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
5. Дихта Я.М. Поняття та характерні риси договору доручення за римським приватним правом // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 17-21.
6. Дыхта Н. Договор поручения в римском частном праве и его рецепция в гражданском праве Украины / Н. Дыхта // *Legeasiviata*. – Martie, 2014. – С. 51-55.
7. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Істина, 2005. – 144 с.
8. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
9. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.
10. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.

12. Малков А.Д. Сущность договора в римском праве / А.Д. Малков // Древнее право. – 1999. - № 1 (4). – С.180-187.
13. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.
14. Олійник О.С. Історичні передумови поділу договорів на реальні та консенсуальні на прикладі права Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Матеріали круглого столу кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (27 червня 2014 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 34-39.
15. Орач Є. М. Основы римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
16. Основы римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
17. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
18. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
19. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.
20. Полдников Д.Ю. Понятие и значение pactum у глоссаторов/ Д.Ю. Полдников // Древнее право. -2004. - №.2 (14). – С. 25-29.
21. Северова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Северова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 97-100.
22. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – С. 283-285. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>
23. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. – 2004. – 194 с.
24. Скрейпек М. Римське коріння договору схову в чеському праві / М. Скрейпек // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 68-76.
25. Цюра В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині / В. Цюра // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – Серпень, 2016. – 129-132. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/29.pdf>

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 12

(2 год.)

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПОЗАДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ. КВАЗІКОНТРАКТИ

Оскільки життя надзвичайно різноманітне, з часом з'ясувалося, що зобов'язальні відносини можуть виникати не тільки на підставі договору, але й з інших підстав, що мали

правову природу. Тому, наука римського права виділяє певні випадки виникнення зобов'язань, які схожі на контракти, але одночасно не є такими. Ці зобов'язання виникали при відсутності контракту між сторонами, але по суті та змісту мали правове значення як контракти. Розуміючи, що дану групу зобов'язань не можна назвати контрактами, римляни дали їм назву – зобов'язання ніби з контрактів (квазіконтракти). Особливості цих зобов'язань полягали в тому, що у випадку виникнення певного спору, останній вирішувався таким же чином, як і в тому випадку коли між сторонами був укладений відповідний контракт. Для виникнення квазіконтрактів згода між сторонами не вимагалася. Водночас, підставою виникнення квазіконтрактів могли бути дії як правомірного характеру (вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без доручення), так і неправомірного (зобов'язання з безпідставного збагачення).

В межах вивчення даної теми студенти повинні з'ясувати правову природу квазіконтрактів, підстави їх виникнення та види. Крім того, необхідно дослідити та вивчити особливості вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без доручення та зобов'язання з безпідставного збагачення, розкрити особливості правового становища сторін у відповідних відносинах, а також отримати знання про рецепції норм щодо квазіконтрактів в українському праві.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Поняття та види зобов'язань ніби з контракту. Підстави виникнення інституту квазіконтрактів.
2. Правова характеристика ведення чужих справ без доручення (поняття, підстави виникнення, особливості правового статусу сторін).
3. Правова характеристика зобов'язання з безпідставного збагачення (поняття, ознаки, особливості правового становища сторін).
4. Кондикційні позови із безпідставного збагачення.
5. Рецепція положень про вчинення дій в майнових інтересах іншої сторони без доручення та безпідставне збагачення в Цивільному кодексі України.

Термінологічний словник:

Позадоговірне зобов'язання, дія, подія, квазіконтракт, кондикційний позов, гестор, домінус, доручення, безпідставне збагачення.

Юридичні вислови:

Ad turpia nemo obligatur – ніхто не може схилити іншого вчинити аморально.

Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat – обов'язок доказів лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує.

Imperitia pro culpa habetur – незнання розцінюється як провина.

Контрольні питання:

1. Чи відповідає гестор за казус?
2. Які вимоги висуваються до гестора при вчиненні ним дій в інтересах іншої особи?
3. Чи має гестор право на відшкодування витрат, понесених ним при вчиненні дій в майнових інтересах іншої особи без доручення?
4. Поясніть, що таке загальна кондиція?
5. Охарактеризуйте позов про повернення одержаного від крадіжки.

Завдання:

1. До числа зобов'язань ніби з договорів (quasi ex contractu) можна віднести:
1) negotiorum gestio; 2) furtum; 3) conditio sine causa; 4) fraus creditorum.

2. Тицій дав Муцію гроші для оплати за користування балконом, що виходить на дорогу Форуму по якій, як запевняв Муцій, буде проходити парадом військо Катона. Однак парад війська пройшов іншим шляхом. Як Тицій може повернути сплачену суму? Який при цьому позов слід застосовувати: віндикаційний позов; кондикційний позов про повернення наданого, мета якого не здійснилася; кондикційного позову про повернення неналежно сплаченого? Чи, можливо, у Тиція немає підстав для заявлення вимог?

3. Марк, який тримав лавку товарів, часто продавав товари сусідам в кредит. Якось він відлучився для закупівлі нової партії товару в той час, як сильний вітер зніс частину черепиці з його даху. Сусід Корнелій, не питаючи згоди, здійснив нагальний ремонт даху, щоб дощ не знищив товарів, що знаходилися в приміщенні. Чи виникнуть зобов'язальні відносини між Марком та Корнелієм? Якого характеру вони будуть? Чи будуть відшкодовані Корнелію витрати по ремонту даху?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Порівняльно-правова характеристика вчинення дій в чужому майновому інтересі за римським приватним правом та сучасним цивільним правом.

2. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція у цивільному законодавстві України.

3. Система кондикційних позовів в римській державі.

4. Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без доручення та суміжні інститути: спільні та відмінні риси.

Література до теми:

1. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис.канд.юрид.наук : 12.00.03 / І.Е. Берестова. – Х.: 2004. – 20 с.

2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.

3. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.

4. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення[текст] : дис.канд.юрид.наук : 12.00.03/ В.М. Зубар. – К.: 2001. – 178 с.

5. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.

6. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.

7. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

8. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.

9. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.

10. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.

11. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція в у цивільному законодавстві України / Г.В. Пучкова. – Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса. 2007. – 20 с.

12. Рогач О.Я. Право на вчинення дій у інтересах іншої особи без її доручення / О.Я. Рогач// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2006. - № 6. – С. 146-147.

13. Чепис О.І. Інститут negotiorum gestio в сучасному цивільному праві України / О.І. Чепис // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. - № 1. – С. 119-122.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 13

(2 год.)

ТЕМА: ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ПРАВОПОРУШЕНЬ (ДЕЛІКТИ). КВАЗІДЕЛІКТИ

Зобов'язання в римському праві могли виникати із правопорушень (ex delicto). Тому важливо розрізняти договірні і деліктні зобов'язання. При цьому слід мати на увазі, що в Римі буквальне тлумачення делікту пов'язували не тільки з правопорушенням у буквальному значенні цього слова, але й з аморальною поведінкою особи. Тобто, римляни розглядали категорію делікту ширше, ніж його сучасне розуміння.

Вивчаючи вказану тему, студенти повинні знати та розуміти значення делікту, його підстави виникнення, а також види. Необхідно враховувати, що римською юриспруденцією та писаним правом делікти поділялися на публічні та приватні, однак в межах римського приватного права основну увагу необхідно звернути саме на приватні делікти, оскільки їх суть полягає в спрямованості на захист інтересів приватних осіб, які потерпіли від правопорушення і на користь яких здійснюються відповідні майнові стягнення. Студенти повинні оволодіти знаннями про такі види деліктів як особиста образа, крадіжка, пограбування, неправомірне знищення або пошкодження чужого майна, загроза, обман, обман кредиторів.

Крім того, зобов'язання могли виникнути ніби з правопорушень – дій, які не підпадали під ознаки делікту, але внаслідок яких заподіювалася шкода (відповідальність судді за задалегідь несправедливе рішення; відповідальність за небезпечне виставлення чи підвішування речей; відповідальність за виливання чи викидання на дорогу суспільного проїзду; відповідальність господарів готелів, кораблів за пошкодження чи викрадення речей клієнтів та пасажирів). Слід пам'ятати, що позов ніби з правопорушення міг пред'явити не лише потерпілий, а й будь-хто із громадян – позов в інтересах народу.

Питання для вивчення та обговорення:

1. Становлення поняття та делікту, його ознаки та види. Відмінність приватних та публічних деліктів.
2. Правова характеристика особистої образи як різновиду приватних деліктів.
3. Крадіжка, пограбування, неправомірне знищення або пошкодження чужого майна: поняття, особливості правового регулювання, відповідальність за вчинення.
4. Правова характеристика закону Аквілія.
5. Інші види деліктів (загроза, обман, шахрайство).
6. Поняття та види квазіделіктів.

Термінологічний словник:

Делікт, деліктне зобов'язання, шкода, вина, публічний делікт, приватний делікт, ноксальна відповідальність, крадіжка, явна (відкрита) крадіжка, таємна крадіжка, особиста образа, квазіделікт, загроза, обман, пограбування, штраф.

Юридичні вислови:

Nemo delictis exiitur – нікого не можна звільнити від відповідальності за правопорушення.

Et delicta et poenae caput sequuntur – за правопорушення і шкоду відповідає особисто правопорушник.

Injuria ex affectu facientis consistit – образа коріниться в душевному стані того, хто ображає.

Unum castigabis, centum emendabis – одного покараєш – сотню виправиш.

Ubi lex, ibi poena – де закон, там і покарання.

Vincit omnia veritas – істина все перемагає.

Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccentur – будь-яка розумна людина карає не тому, що було скоєно злочин, а для того, щоб його не було скоєно у майбутньому.

Imperitia pro culpa habetur – незнання розцінюється як провина.

Контрольні питання:

- 1. Розкрийте відмінність між договірними та недоговірними зобов'язаннями.*
- 2. Як Ви вважаєте, які зобов'язання виникли історично раніше: зобов'язання на основі правопорушень чи зобов'язання на законних підставах?*
- 3. Наведіть приклади приватних деліктів, які були відомі ще за часів Законів XII Таблиць.*
- 4. Назвіть елементи приватного делікту та поясність їх зміст.*
- 5. Дайте визначення крадіжки, запропонованої юристом Павлом у дигестах.*
- 6. Розкрийте значення закону Аквілія для регулювання відносин, що виникали внаслідок заподіяння деліктів.*
- 7. Чи передбачалося римським законодавством задоволення моральних збитків?*
- 8. Які дії в римському приватному праві підпадали під категорію «особистої образи».*
- 9. У якому випадку несли відповідальність господарі заїжджих дворів?*
- 10. Назвіть приклади квазіделіктів та поясність, як визначався розмір відповідальності осіб, що вчинили квазіделікт.*

Завдання:

1. Про який делікт говорив Павло: «... є привласнення собі або самої речі, або навіть користування нею, або володіння, що має намір створити для себе певні вигоди?» (особиста образа, крадіжка, розбій).

2. Рабиня власника готелю викинула на вулицю з вікна залишки фруктів. По тротуару проходив столяр, який підсковзнувся на кісточках і при падінні зламав ногу. До кого він може пред'явити вимогу про відшкодування завданої йому шкоди та в якому розмірі? На лікування він потратив суму в розмірі 54 аси.

3. Серед ночі в будинок Марка увірвався сусід Лоллій і почав його ображати словесно. Через деякий час Лоллій заспокоївся і залишив чуже помешкання. Марк близько двох тижнів розмірковував про те, що сталося, а потім вирішив подати позов на Лоллія за образу. Але претор йому відмовив. Поясність, чому? За яких умов претор задовольнив би позов Марка?

4. Раб Ніра і раб Стиха зчинили бійку, під час якої раб Ніра убив свого супротивника. Чи може Стих подати ноксальний позов на Ніра?

5. Чи буде відповідати за законом Аквілія римський громадянин, який злякав чужого коня і той впав у прірву?

6. У Варрона захворів раб-кухар. Оскільки цей раб був дуже вправним у приготуванні їжі, то Варрон був зацікавлений у тому, щоб раб був працездатним якомога швидше, і тому

покликав лікаря. Лікар уважно оглянув хворого і дав йому ліки. Але через декілька днів раб помер, оскільки, як з'ясувалося, лікар помилково дав йому не ті ліки. Чи буде відповідати лікар за законом Аквілія?

7. Луцій наніс Марку словесну образу. Марк не стримався і вдарив Луція по обличчі. Справа дійшла до суду, але напередодні судового розгляду Марк помер. Не бажаючи пробачити образу, Луцій подав новий позов до сина Марка, що є його єдиним спадкоємцем і, як стверджує Луцій, був присутнім при побитті. Чи отримає Луцій позовний захист?

8. Чи нестиме відповідальність лікар, якщо він на прохання смертельно хворого, якого чекала болісна смерть, дав йому ліки, від яких смерть настала безболісно. Чи можна такі дії вважати деліктом?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Співвідношення деліктних та договірних зобов'язань в римському приватному праві.
2. Структура та правова характеристика Закону Аквілія.
3. Особливості правового регулювання публічних деліктів у Стародавньому Римі.
4. Особливості відповідальності власників готелів, судноволодільців за шкоду, завдану майну постояльців або пасажирів.

Література до теми:

1. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі / І. Безклубий // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – Випуск 74-76. – 2007. – С. 115-117.
2. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
3. Гетьман-Павлова І.В. Народные иски из квазиделиктов в римском праве/ И.В. Гетьман-Павлова // Государство и право. – 2007. - № 5. – С. 101-108.
4. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.
5. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
6. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
7. Марей А.В. Iniuria в системе римских частных деликтов. D. 47.10: проблемы перевода и интерпретации // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 160-169.
8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
9. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
10. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
11. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
12. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.

13. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб. та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.

14. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. — К.: Юрінком-Інтер, 2009. — 528 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 14

(2 год.)

ТЕМА: СПАДКОВЕ ПРАВО В РИМСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

*Засвоєння цієї теми тісно пов'язане із речовим і сімейним правом, які, по суті, передують виникненню спадкових відносин. Також належить враховувати поступовий розвиток окремих інститутів спадкового права: за *ius civile*, за *ius praetorium*, за законодавством Юстиніана, оскільки в різні історичні періоди розвитку відбувалися певні зміни в межах спадкових відносин.*

Важливо з'ясувати суть двох форм спадкування: універсальної та сингулярної наступності і вивчити підстави спадкування, принципи спадкування, умови дійсності заповіту, а також зупинитися на основних поняттях спадкового права Риму, особливо на тих, що знайшли відображення у сучасному цивільному законодавстві. Серед таких понять треба розглянути, зокрема, категорії спадкодавця та спадкоємця, спадкування, заповіт, відкриття спадщини, зміст заповідальних відказів (відписів) та їх види: легати та фідейкоміси. Слід зрозуміти відмінності між спадковою трансмісією та правом представлення.

Також належить ознайомитися із способами захисту прав спадкоємців від порушень з боку третіх осіб. Належну увагу необхідно звернути на особливості спадкування за заповітом, з'ясувати, які були види заповіту, у яких формах він міг укладатися. При цьому слід зазначити про можливі обмеження при укладанні заповіту та про втрату заповітом своєї сили. Якщо відбувалося спадкування за законом, то студенти повинні знати розряди спадкоємців за законами XII Таблиць, за правом Юстиніана

Питання для вивчення та обговорення:

1. Загальні положення спадкового права. Основні етапи розвитку римського спадкового права.
2. Поняття та види спадкування.
3. Правова характеристика спадкування за заповітом. Поняття та види заповіту. Форма та способи укладання заповіту. Екстраординарні заповіти. Недійсність заповіту.
4. Обов'язкове спадкування.
5. Правова характеристика спадкування з законом. Черги спадкування за законом.
6. Прийняття спадщини. Вступ у права спадкування.
7. Види заповідальних розпоряджень (відказів) на випадок смерті (легати, фідейкоміси).
8. Захист спадкових прав.

Термінологічний словник:

Спадкування, спадкове право, спадкодавець, спадкоємець, активна заповідальна правоздатність, пасивна заповідальна правоздатність, спадкова маса, універсальне правонаступництво, сингулярне правонаступництво, заповіт, приватний заповіт, публічний заповіт, постум, субститут, спадкова трансмісія, спадкування за правом представлення, легат, заповідальний відказ, фідейкоміс, виморочний спадок.

Юридичні вислови:

Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest – не можна одночасно спадкувати одну й ту саму спадщину і за заповітом, і за законом.

Testamentum posterior derogat testamenti priori – пізніше складений заповіт скасовує попередній.

Heredis institutio – caput et fundamentum intellegitum totius testamenti – встановлення спадкоємця — суть і основа заповіту.

Hereditas personam defuncti sustinet – спадщина продовжує особистість померлого, тобто спадкоємець зобов'язаний виконати зобов'язання особи, яка залишила спадщину.

Контрольні питання:

1. *Охарактеризуйте структуру заповіту? Розкрийте особливості укладення усних заповітів та письмових заповітів.*

2. *Поясніть, що означає термін «підпризначення спадкоємця»?*

3. *Скільки черг спадкоємців виділяв Юстиніан?*

4. *В яких випадках мало місце спадкування за правом представлення?*

5. *Чим відрізнялися легати від фідейкомісів?*

6. *Розкрийте відмінності між спадковою трансмісією та правом представлення?*

7. *Перелічіть види екстраординарних заповітів?*

8. *Які обмеження існували при укладанні заповіту?*

9. *Поясніть, що означає сингулярне наступництво?*

10. *Які дії слід вчинити для відкриття спадщини?*

11. *У яких випадках число свідків при складанні заповіту збільшувалося?*

12. *За яких умов заповіт визнавався недійсним?*

Завдання:

1. Стих залишив заповіт, в якому призначав своєму старшому синові Октавію половину спадщини, а друга половина спадку залишилася незаповіданою. Хто одержить незаповідану частину спадку, якщо у Стиха є ще два сини і живий батько?

2. У Марка Корнелія було три сини: Тулій, Волузій та Гай. У своєму заповіті Марк вказав, що всім синам належить однакова частка спадку. Волузій не встиг прийняти свою частку, оскільки повертаючись з Афін він сильно застудився і помер в дорозі. Яка частка належала кожному із синів Марка? Кому перейде частка спадщини Волузія, якщо він: а) був неодружений і не мав дітей; б) мав двох дітей, народжених у законному шлюбі.

3. Відомо, що «спадки померлих без заповіту належать по закону XII таблиць найближчим родичам спадкодавця». Хто може бути «своїм» спадкоємцем на момент смерті спадкодавця: емансипований син; син, який жив з батьком; дружина; донька, яка перебувала у правильному шлюбі; дві неповнолітні доньки.

4. Квінт Курій помер, не залишивши заповіту. На момент смерті в живих не було його найближчих родичів – братів Марка і Сервія, які мали дітей. У Марка їх було двоє, а у Сервія троє. За Законами XII таблиць вся спадкова маса належить племінникам Квінта. Яку частку одержить кожен із них?

5. Один римський громадянин у заповідальному відказі заповів частину свого спадкового майна передати скарбниці на спорудження громадської будівлі, частину – похоронній колегії і частину – корпорації, до якої він входив. Яка з названих організацій не може бути відказоодержувачем?

6. Римський домовладика заповів майно всім членам своєї великої сім'ї. До її складу входили його діти, дружина, дві незаміжні сестри і декілька рабів. У заповіті він призначив спадкоємцями синів, вказавши, що залишає їм $\frac{3}{4}$ майна. Решту спадкового майна, а саме $\frac{1}{4}$ він зумисно не вказав, вважаючи, що вона залишиться його сестрам як його законним спадкоємцям. Чи правильно римський громадянин виразив свою волю?

Теми індивідуальних виступів (рефератів):

1. Порівняльно-правова характеристика черг спадкування за римським приватним правом та в сучасному цивільному праві України.
2. Види заповітів в римському приватному праві.
3. Особливості процедури укладення заповітів в римському приватному праві.
4. Правові наслідки прийняття спадщини.
5. Рецепція римського спадкового права в сучасному праві України.
6. Соціальна смерть в римському праві як вилучення особи із правового життя.

Література до теми:

1. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 20 с.
2. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 175 с.
3. Васильченко В.В. Римське спадкове право на тлі права сучасного. Монографія / В.В. Васильченко. — Запоріжжя: ТОВ «Верже», 1999. — 130 с.
4. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. — К.: Атіка, 2007. -188 с.
5. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. "Юриспруденция" / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
6. Дождев Д.В. Римское архаическое наследственное право / Д.В. Дождев // М.: Наука. - 1993. — 191 с.
7. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. — К.: Атіка, 2012. — 408 с.
8. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. — Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
9. Ляпустина Е.В. Тайный фидеикомисс в Дигестах // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 136-144.
10. Морозов М.А. Византийские завещания XI в. и традиция римского наследственного права // Forum Romanum: Доклады III международной конференции «Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права». Ярославль – Москва, 25–30 июня 2003 г. / Отв. ред. В.В. Дементьева. М. – 2003. — С. 54-58.
11. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. — М.: Статут, 2003. — 685 с.
12. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. — М: Юридическая литература, 1972. — 296 с.
13. Олійник О.С. Легати та їх обмеження в римському приватному праві / О.С. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засоби забезпечення та

захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (18–19 листопада 2016 року). – м. Харків. – 2016. – С. 10 – 13.

14. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

15. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.

16. Памятники римського права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.

17. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком-Інтер, 2009. – 528 с.

18. Шишка Р. Б. Претенденти на спадщину та спадкоємці у спадковому праві України [Текст] / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук. – практ. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 46-55.

**ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО ІСПИТУ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА»**

1. Поняття, ознаки та значення римського приватного права в історії розвитку юриспруденції.
2. Поняття та система римського приватного права. Розмежування приватного і публічного права у Стародавньому Римі.
3. Періодизація розвитку Риму як держави та періоди розвитку римського права.
4. Правова характеристика цивільного (квіритського) права.
5. Правова характеристика права народів.
6. Правова характеристика преторського права.
7. Рецепція та проторецепція римського цивільного права.
8. Відмінність римського приватного права від права Стародавнього Риму.
9. Поняття та види джерел римського приватного права.
10. Правова характеристика звичаєвого права Стародавнього Риму. Види звичаїв.
11. Правова характеристика Законів XII таблиць як найдавнішої форми писаних звичаїв Стародавнього Риму.
12. Правова характеристика постанов народних зборів.
13. Сенатус-консульти як вид законів у Стародавньому Римі.
14. Імператорські конституції та їх види.
15. Загальна характеристика едиктів магістратів та преторської практики.
16. Форми діяльності римських юристів. Закон про цитування юристів.
17. Кодифікації римського приватного права та їх значення для розвитку приватного права.
18. Кодифікація Юстиніана та її значення.
19. Загальна характеристика Кодексу Юстиніана.
20. Правова характеристика Дигестів.
21. Загальна характеристика Інституцій та їх значення.
22. Загальна характеристика Новел.
23. Поняття особи в римському праві. Статуси осіб в Римській державі та правові наслідки їх змін.
24. Правова характеристика цивільної правоздатності та дієздатності в Римі.
25. Причини та форми обмеження дієздатності фізичних осіб в Римській державі.
26. Правове становище римських громадян.
27. Правове становище латинів. Види латинів. Латини Юніана.
28. Правове становище вільновідпущеників (лібертінів).
29. Правове становище перегринів.
30. Становлення правового інституту колонату та статус колонів в Стародавньому Римі.
31. Джерела рабства в Римській державі.
32. Становище раба в Римській державі. Умови відпуску рабів на волю.
33. Особливості виникнення та розвитку юридичних осіб у Стародавньому Римі.
34. Поняття, ознаки, види юридичних осіб в Стародавньому Римі.
35. Правове становище приватних корпорацій.
36. Загальна характеристика шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві.
37. Поняття шлюбу, його види та умови укладення.
38. Форми укладення шлюбу в Римській державі.

39. Припинення шлюбу в Римській державі.
40. Поняття сім'ї та її види.
41. Правова характеристика кровного споріднення за лініями та ступенями.
42. Реформи імператора Августа у сфері шлюбно-сімейних правовідносин.
43. Правова характеристика особистих відносин та майнових відносин подружжя.
44. Загальна характеристика відносин між батьками та дітьми.
45. Інститут батьківської влади та її особливості в Римській державі.
46. Встановлення та припинення батьківської влади в Римській державі. Узаконення та усиновлення.
47. Правова характеристика опіки та піклування в Римському приватному праві.
48. Відносини представництва в Стародавньому Римі.
49. Особливості здійснення саморозправи як досудового способу захисту порушених прав та її правові наслідки.
50. Правова характеристика виникнення суду та його види.
51. Правова характеристика легісакційного процесу.
52. Форми здійснення легісакційного процесу.
53. Формулярний процес та особливості його здійснення.
54. Формула та її складові елементи.
55. Екстраординарний процес та його особливості.
56. Загальна характеристика особливих засобів преторського захисту.
57. Поняття та види позовів в Римській державі.
58. Правова характеристика позовної давності.
59. Співвідношення законних строків та строків позовної давності в Римській державі.
60. Переривання та зупинення строків позовної давності та підстави для цього.
61. Поняття та види речей в римському приватному праві.
62. Поняття та види прав на речі в Стародавньому Римі.
63. Поняття та види володіння в Римі.
64. Формування поняття про право власності у Стародавньому Римі.
65. Поняття та зміст права власності.
66. Способи набуття та втрати права власності.
67. Правова характеристика захисту права власності.
68. Правова характеристика квіритської власності.
69. Правова характеристика преторської власності.
70. Правова характеристика власності перегрівів.
71. Правова характеристика провінційної власності.
72. Правова характеристика спільної власності.
73. Припинення права власності.
74. Поняття та види прав на чужі речі.
75. Поняття та види сервітутів.
76. Правова характеристика емфітевзису.
77. Правова характеристика суперфіцію.
78. Поняття, призначення та основні риси заставного права.
79. Поняття застави та її види.
80. Правова характеристика фідучіарної застави.
81. Правова характеристика ручного закладу як форми застави.
82. Правова характеристика іпотеки.
83. Поняття, загальна характеристика зобов'язання в римському приватному праві.
84. Поняття та види зобов'язань в римському приватному праві.

85. Підстави виникнення зобов'язань.
86. Правова характеристика заміни сторін у зобов'язанні.
87. Новація та особливості її здійснення.
88. Правова характеристика цесії. Вади механізму цесії.
89. Переведення боргу на третю особу та його умови.
90. Правова характеристика зобов'язань з множинністю осіб.
91. Виконання зобов'язань та його умови.
92. Правова характеристика прострочення виконання зобов'язання в римському приватному праві.
93. Неможливість виконання зобов'язання в римському приватному праві та відповідальність боржника.
94. Підстави для притягнення боржника до відповідальності та звільнення від відповідальності.
95. Правова характеристика засобів забезпечення виконання зобов'язання.
96. Правова характеристика припинення зобов'язання, крім виконання.
97. Поняття договору в римському приватному праві та його значення.
98. Поняття та види договорів в римському приватному праві.
99. Поняття та види контрактів в римському приватному праві.
100. Правова характеристика угод, що не були контрактами.
101. Умови дійсності договорів.
102. Юридичні наслідки помилки при укладенні договору в римському приватному праві.
103. Правова характеристика змісту договору в Стародавньому Римі.
104. Умови договору та їх значення.
105. Поняття, види та правове значення строку в договорі.
106. Правова характеристика укладення договору в Стародавньому Римі.
107. Правова характеристика вербальних договорів.
108. Правова характеристика стипуляції.
109. Правова характеристика поруки.
110. Загальна характеристика літеральних договорів.
111. Загальна характеристика реальних договорів.
112. Правова характеристика договору позики в Стародавньому Римі.
113. Правова характеристика договору позички в Стародавньому Римі.
114. Відмінність договору позики від договору позички.
115. Правова характеристика договору зберігання (схову).
116. Поняття та різновиди договору зберігання.
117. Правова характеристика договору застави у Стародавньому Римі.
118. Загальна характеристика консенсуальних договорів.
119. Правова характеристика договору купівлі-продажу.
120. Правова характеристика договору найму речей.
121. Правова характеристика договору найму послуг.
122. Правова характеристика договору найму роботи (підряду).
123. Правова характеристика договору доручення.
124. Правова характеристика договору товариства.
125. Правова характеристика інномінальних (безіменних) договорів та їх види.
126. Правова характеристика договору міни.
127. Правова характеристика оціночного договору.
128. Пакти та їх види в римському приватному праві.

129. Поняття та види позадоговірних зобов'язань (зобов'язань ніби з контракту).
130. Правова характеристика ведення чужих справ без доручення.
131. Правова характеристика зобов'язання з безпідставного збагачення.
132. Поняття та загальна характеристика деліктних зобов'язань.
133. Поняття та види деліктів у Стародавньому Римі.
134. Правова характеристика кривди (особистої образи) в римському приватному праві.
135. Правова характеристика крадіжки.
136. Правова характеристика неправомірного знищення або пошкодження чужого майна.
137. Правова характеристика зобов'язань ніби з приватних деліктів (квазіделіктів).
138. Основні поняття спадкового права.
139. Поняття та види спадкоємства в Римському приватному праві.
140. Характерні особливості римського спадкового права.
141. Основні етапи розвитку римського спадкового права.
142. Особливості спадкування за законом.
143. Черговість при спадкуванні за законом.
144. Правова характеристика спадкування за заповітом. Право на обов'язкову частку.
145. Поняття та види заповіту. Недійсність заповіту.
146. Правова характеристика прийняття спадщини та його наслідки.
147. Поняття та види легатів.
148. Сингулярне правонаступництво.
149. Встановлення та втрата легатів в римському приватному праві.
150. Правова характеристика фідейкомісу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Амбарцумян К.М. Вплив римського права на сучасний інститут віндикації у цивільному праві України / К.М. Амбарцумян // Держава і право [Текст]: зб.наукових праць. Юридичні і політичні науки. - К.: Ін-т держави і права. – 2013.- вип. 61.- С. 171-178.
2. Антошкіна В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку тлумачення правових норм крізь призму епох // Право України.-К.: Ін Юре, 2017.-№ 3 .-С. 126-137.
3. Балко О. О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Балко Олеся Олексіївна. – Львів, 2015. – 185 с.
4. Балко О.О. Місце інституту шлюбу в системі права Давнього Риму / О.О. Балко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 74–79.
5. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения / М.Бартошек. — М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.
6. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі / І. Безклубий // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – Випуск 74-76. – 2007. – С. 115-117.
7. Безрук Л.О. Розвиток інституту іпотеки в Стародавньому Римі / Л.О. Безрук // Економіка. Фінанси. Право.- К. – 2009.- № 5 .- С.34-37.
8. Берестова І.Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави: автореф. дис.канд.юрид.наук : 12.00.03 / І.Е. Берестова. – Х.: 2004. – 20 с.
9. Бибииков А.И. Римское право: Практикум. Для студентов дневного и заочного отделений юридического факультета / А.И. Бибииков. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2006. – 124 с.
10. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. – 20 с.
11. Васильченко В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 1997. — 175 с.
12. Васильченко В.В. Римське спадкове право на тлі права сучасного. Монографія / В.В. Васильченко. – Запоріжжя: ТОВ «Верже», 1999. – 130 с.
13. Вовк В.М. Римське право як феномен правової дійсності: Автореф. дис..д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Нац. акад. внутр. Справ. – Київ, 2011. – 32 с.
14. Вовк В.М. Порівняльна характеристика сучасного українського цивільного процесу та екстраординарного судового процесу в Римі / В.М. Вовк // Українське правосуддя: здобутки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 травня 2008 року. – Чернівці: Рута. – 2008. – С. 258-263.
15. Вовк В.М. Взаємозв'язок релігії, магії і права в римській культурі / В.М. Вовк // Часопис Київського університету права. – 2008. - № 4. – С. 24-29.
16. Вовк В.М. Система римського права / В.М. Вовк // Науковий вісник газети «Іменем Закону». – 2008. - № № 4. – С. 73-78.
17. Вовк В.М. Приватно-правова технологія древніх римлян як конструювання правової реальності / В.М. Вовк // Адвока. – 2009. - № 2. – С. 22-26.
18. Вовк В.М. Практикум з основ римського приватного права (у схемах і таблицях): Навчально-методичний посібник / В.М.Вовк. – К.: Атіка, 2007. -188 с.
19. Вовк В.М. «Свої» і «чужі» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей / В.М. Вовк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [Текст]:

збірник наукових статей.-Ів.-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В.Стефаника, 2010. – Вип. XXIII. – С. 3-10.

20. Вовк В.М. Юридична рівність у римському приватному праві / В.М. Вовк // Адвокат. - К., 2009. - № 6 - С. 29-33.

21. Гай. Институции : Кн. 1-4 / Гай; Пер. [с латин.] Ф. Дыдынского; Под ред. [и с введ.] Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева; Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории, Центр изучения рим. права. — М. : Юристъ, 1997. — 368 с.

22. Гайдулін О.О. Процесуальні засоби судочинства по добрій совісті (*iudicia bonae fidei*) у Стародавньому Римі / О.О. Гайдулін // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. - 2013. -1.- С. 98-104.

23. Гайдулін О.О. Судочинство по добрій совісті (*Ludicia bonae fidei*) : історичні витoki та перспективи дослідження / Гайдулін О.О. // Вісник господарського судочинства.-К.:ІН ЮРЕ. – 2012.- 6.- С. 176-181.

24. Гарридо Г.М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Г.М.Х. Гарридо. – Пер. с исп. Л.Л.Кофанов. – М.: Статут, 2005. – 812 с.

25. Гетьман-Павлова И.В. Народные иски из квазиделиктов в римском праве/ И.В. Гетьман-Павлова // Государство и право. – 2007. - № 5. – С. 101-108.

26. Гетьман-Павлова И.В. Народные иски в защиту интересов несовершеннолетних в римском праве /И.В. Гетьман-Павлова // История государства и права. - 2006. - № 7. - С. 45-47.

27. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. — 18 с.

28. Гонгало Р. Ф. Суперфіцій у римському праві та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська держ. юридична академія. О., 2000. – 152 арк.

29. Гончаренко В.О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / В.О. Гончаренко. – Одеська нац. юридична академія. – О. – 2005. – 19 с.

30. Гончаренко В.О. Система договорів римського права та деякі питання її рецепції в сучасному цивільному законодавстві України / В.О. Гончаренко // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3 (15). – С. 121-125.

31. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03/ В.Л. Гранін. – Одеса, 2005. – 20 с.

32. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Под ред. В.А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. – 496 с.

33. Гужва А. М. Формули «*quod interest*», «*qanti interest*» у договорі найму за римським правом / А.М. Гужва // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 14-17.

34. Гусаков А. Деликты и договоры как источники обязательств в системе гражданского права древнего Рима / А. Гусаков. – М.: Юрист. – 1896. – 246 с.

35. Гутьєва В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19 с.

36. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право): Пер.с.фр. – М.: Прогресс. – 1967. – 496 с.

37. Дихта Я.М. Поняття та характерні риси договору доручення за римським приватним правом // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 51. – Одеса. – 2009. – С. 17-21.

38. Дыхта Н. Договор поручения в римском частном праве и его рецепция в гражданском праве Украины / Н. Дыхта // *Legeasiviata*. – Martie, 2014. – С. 51-55.
39. Дыхта Н.М. Універсальність представництва шляхом використання договору доручення / Н.М. Дыхта // Науково-практична Інтернет-конференція «Актуальна юриспруденція». - 05.10.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим д.: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1671%3A081017-11&catid=193%3A3-102017&Itemid=239&lang=ru
40. Дождев Д. В. Римское архаическое наследственное право / Д.В. Дождев . - Рос. АН, Ин-т государства и права. — М.: Наука, 1993. – 648 с.
41. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция» / Институт государства и права РАН; Академический правовой ун-т / В.С. Нерсесянц (общ.ред.). — 2.изд., изм. и доп. — М.: НОРМА, 2003. — 765с.
42. Дождев Д. В. Основание защиты владения в римском праве / Д.В. Дождев. - РАН; Институт государства и права (Москва). — М., 1996. — 238 с.
43. Долгий С.А. Особливості правового статусу благодійних організацій за римським правом / С.А. Долгий //20 років незалежності України: здобутки, втрати і стратегії майбутнього [Текст]: матеріали XI науково-практичної конференції. - К.:Нац. академія управління. – 2011. - С. 288-290.
44. Достдар Р.М. Опіка та піклування: наслідки рецепції в сучасному цивільному законодавстві України та європейських країн /Р.М. Достдар // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 79-81.
45. Дячук Л. Римське визначення шлюбу у візантійському праві / Л. Дячук // Вісник Київського національного ун-ту ім. Т.Шевченка. Юридичні науки. – 2010 - № 83 – С. 25-32.
46. Дячук Л.В. Конкубінат у візантійському праві класичної доби / Л.В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Випуск 53. – С. 128-133.
47. Дячук Л. В. Правове регулювання повторного шлюбу у римському та ранньовізантійському праві / Л. В. Дячук // Соціологія права. – 2011 - № 1 – С. 31-36.
48. Дячук Л.В. Попередні умови шлюбу у візантійському праві / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис. – 2011. – № 2 . – С. 13-17.
49. Дячук Л.В. Шлюбні табу у візантійській правовій культурі / Л. В. Дячук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Політологія. – 2011. – № 102. – С. 14-19.
50. Дячук Л.В. Волевиявлення суб'єктів шлюбу в класичний період історії візантійського права / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 146-152.
51. Дячук Л. В. Майнові відносини батьків і дітей у ранньовізантійському сімейному праві / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. – 10/2012. – Вип. 93. – С. 52-57.
52. Дячук Л. В. Батьківський пекулій у римській юриспруденції та в Дигестах Юстиніана / Л. В. Дячук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 16 -19.
53. Дячук Л. В. Дослідження проблем розлучення у римському та греко-римському праві в ранньонову та нову добу / Л. В. Дячук // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Г.Шевченка. Сер.: Юридичні науки. –2013. – № 2(96). – С. 51-56.
54. Журба В.С. Інститут пекулія та його різновиди в римському приватному праві / В.С. Журба, І.Г. Козинець // Юність науки. – 2017: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 26-27 квітня 2017р.) : Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2017. – 612 с. – С. 361-363.

55. Загурский Л. Брак и конкубинат у римлян. / Л. Загурский. – Харьков, 1883. – 210 с.
56. Загурский Л. Учение об отцовской власти по римскому праву.- Харьков, 1885 – 185 с.
57. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ., 2008. – 216 с.
58. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ю.А. Задорожний. – Київський нац. ун-т внутр. справ. – К.: 2008. – 21 с.
59. Законы XII таблиц / Рос. акад. наук, Ин-т всеобщ. истории, Центромантики; Сост. и перевод Л. Л. Кофанова; Отв. ред. В. И. Уколова. — М. : ИВИ, 1996. – 229 с.
60. Закорецька Л. Види прав на чужі речі: порівняльний аналіз за римським приватним правом та сучасним цивільним правом / Л. Закорецька //Право України.-К.: Ін Юре». – 2007.-№ 8. - С. 104-107.
61. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення[текст] : дис.канд.юрид.наук : 12.00.03/ В.М. Зубар. – К.: 2001. – 178 с.
62. Институции Юстиниана / Ин-т всеобщ. истории Рос. акад. наук, Юрид. фак. Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, Центр изучения рим. права; Пер. Д. Расснера; Под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова — М.: Зерцало, 1998. – 400 с.
63. Калюжний Р.А. Римське приватне право: Курс лекцій. - / Р.А. Калюжний. – К.: Истина, 2005. – 144 с.
64. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підр. для вищ. навч. закл. / Р.А. Калюжний, В.М. Вовк. – К.: Атіка, 2012. – 408 с.
65. Казанцев Л. Свободное представительство в римском гражданском праве. Историко-юридическое исследование. – К.:Университетская типография. - 1884. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kafedr.at.ua/_bd/5/547.pdf
66. Казанцев Л. Н. О разводе по римскому праву в связи с историческими формами римского брака. Период языческий / Л. Н. Казанцев. – Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1892. – 247 с.
67. Качур В.О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. – 2010. - № 3. - С. 8-12.
68. Качур В.О. Соціальні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі / В.О. Качур // Часопис Київського університету права. – 2010. - № 4. - С. 23-27.
69. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти, що навч. за напрямом політологія та правознавство / А.І. Колісниченко. - Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв: Видавництво МФ НаУКМА, 2002. — 274 с.
70. Коптев А.В. Римское право в архаическую эпоху / А.В. Коптев. – М., 2000. – 18 с.
71. Коссак В. Рецепція положень римського права про іпотеку в законодавство України / В. Коссак // Римське право та правова культура Європи. – Люблін: Вид. Люблінського католицького ун-ту. – 2009. – С. 63-67.
72. Кофанов Л.Л. Lex Valeria de provocatione, 509 г. до н. э. и начало разделения римского права на публичное и частное / Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. – 2001. - № 1 (8). - С. 31-36.
73. Кофанов Л.Л. Формирование системы римского права: к вопросу о причинах многовековой рецепции /Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1999. - № 1 (4). - С. 56-62.

74. Кофанов Л.Л. Понятия *lex* и *ius* в римском архаическом праве / Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. 2003. - № 1 (11). - С. 40-53.
75. Кофанов Л.Л. Генезис преторского права в Риме IV в. до н.э. / Л.Л. Кофанов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. 2003. - № 2 (12). - С. 34-41
76. Кофанов Л.Л. Владение и собственность в Законах XII Таблиц / Л.Л. Кофанов // Древнее право. - 2000. - № 1. (6). - С. 35-44.
77. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: долговой вопрос (VI–IV вв.) / Л.Л. Кофанов. – М.: Юрист. – 1994. – 240 с.
78. Кофанов Л.Л. Публичные сервитуты в Римской республике / Л.Л. Кофанов // Вестник древней истории. – 2008. - № 4. – С. 55-67.
79. Латинские юридические изречения / Е.И. Темнов (сост.). - М.: Юрист.- 1996.- 400 с.
80. Лубко І. Закони XII таблиц: Навч. посібник / І. Лубко. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – 64 с.
81. Лубко І. Основи римського практичного права: практичний посібник / І. Лубко. – Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. – 92 с.
82. Ляпустина Е.В. Тайный фидеикомисс в Дигестах // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 136-144.
83. Майданик Н. Поняття і місце натуральних зобов'язань у приватному праві Стародавнього Риму / Н. Майданик //Юридична Україна.-К.: Юрінком Інтер. – 2007.- № 8 .- С. 64-69.
84. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посіб. для вищих навч. закладів / В.С. Макарчук – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України. — К.: Атіка, 2000. — 175 с.
85. Макарчук В. С. Основи римського приватного права: Навч. посібник / В.С. Макарчук. – Львівський ін-т внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України; Міжнародна асоціація істориків права. — 2-ге вид., доп. — К.: Атіка, 2003. — 255 с.
86. Макарчук В. С. Основи римського приватного права : навч. посіб. [вид. 2-ге, допов.] / В. С. Макарчук. - К.: Атіка. Х.: Право. – 2015. – 256 с.
87. Малишев Б. Судова правотворчість у Стародавньому Римі та середньовічній Англії: порівняльний аналіз / Б.Малишев // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74-76. – С. 37-39.
88. Малков А.Д. Сущность договора в римском праве / А.Д. Малков // Древнее право. – 1999. - № 1 (4). – С.180-187.
89. Марей А.В. *Iniuria* в системе римских частных деликтов. D. 47.10: проблемы перевода и интерпретации // В кн.: Дигесты Юстиниана / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Том VIII: Статьи и указатели. — М.: Статут, 2006. С. 160-169.
90. Морозов М.А. Византийские завещания XI в. и традиция римского наследственного права // *Fogum Romanum*: Доклады III международной конференции «Римское частное и публичное право: многовековой опыт развития европейского права». Ярославль – Москва, 25–30 июня 2003 г. / Отв. ред. В.В. Дементьева. М. – 2003. – С. 54-58.
91. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
92. Народження юридичної науки: історія європейської цивілізації. Рим / За ред. Екогальярді У. – Х.: Фоліо. – 2015. – С. 289-295.
93. Новицкий И. Б. Римское право: Основы рим. гражд. права : [Учеб. пособие для юрид. фак. ИБП] / И.Б. Новицкий. - Ин-т бизнеса и политики. — М.: Хронограф, 1998. – 311 с.
94. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. / И.Б. Новицкий. – М: Юридическая литература, 1972. – 296 с.

95. Олійник О.С. Особливості формування агнатського та когнатського споріднення в римському суспільстві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 34. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 163-174.

96. Олійник О.С. Конкубінат як різновид шлюбно-сімейних правовідносин в римському приватному праві / О.С. Олійник // «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 року). – Одеса, 2014. – С. 11-13.

97. Олійник О.С. Особливості правового регулювання майнових відносин подружжя в римському приватному праві / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 35. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 125-138.

98. Олійник О.С. Особливості припинення шлюбу в давньоримському суспільстві: теоретичний аспект / О.С. Олійник // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст]: Збірник наукових статей. – Випуск 36. – Івано-Франківськ. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. – С. 25-37.

99. Олійник О.С. Досудові способи захисту порушених прав у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Сучасний стан розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 липня 2012 р.). – Х.: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2012. – С. 13-14.

100. Олійник О.С. Загальні положення про судову систему Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Роль права у забезпеченні законності та правопорядку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 31 серпня 2012 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. – С. 11-13.

101. Олійник О.С. Еволюція зобов'язальних правовідносин у Стародавньому Римі / О.С. Олійник // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Способи забезпечення реалізації та захисту прав людини у контексті євроінтеграції України» (м. Одеса, 20-21 липня 2012 року). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права». – 2012. – С. 59-61.

102. Олійник О.С. Історичні передумови поділу договорів на реальні та консенсуальні на прикладі права Стародавнього Риму / О.С. Олійник // Матеріали круглого столу кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (27 червня 2014 року, м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 34-39.

103. Олійник О.С. Історико-правові та гносеологічні передумови до формування поняття «договір» у праві та законодавстві / Договір як універсальна форма правового регулювання : монографія / за заг. ред. В.А. Васильєвої. – Івано-Франківськ. – 2016. – 399 с. (С. 13 – 28).

104. Олійник О.С. Легати та їх обмеження в римському приватному праві / О.С. Олійник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (18–19 листопада 2016 року). – м. Харків. – 2016. – С. 10 – 13.

105. Онофрейчук В. Д. Прекарій у римському праві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1996. — 25 с.

106. Онофрейчук В. Д. Прекарій у римському праві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1996. — 146 с.

107. Орач Є. М. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.

108. Орач Є. М. Римське приватне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. – К.: Ін Юре, 2012. – 392 с.

109. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.. – Х.: Право 2008. – 224 с.
110. Павленко Д. Принцип добросовісності в римському приватному праві та зобов'язальному праві України: порівняльний аналіз / Д. Павленко // Підприємництво, господарство і право. - К.: ТОВ «Гарантія» - 2006. №-8.- С. 129-132.
111. Памятники римского права: Законы XII таблиц; Институции Гая; Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — 608 с.
112. Підпригора О. А. Римське приватне право. Академічний курс: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / О.А. Підпригора. — 3. вид., перероб.та доп. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — 440 с.
113. Підпригора О.А. Римське право: Підручник / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. — К.: Юрінком-Інтер, 2009. — 528 с.
114. Покровский И. А. История римского права / И.А. Покровский. - А.Д. Рудоквас (вступ.ст.,пер.с лат., науч.ред.и примеч.). — Изд. испр., с изм. — СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. — 533 с.
115. Полдников Д.Ю. Понятие и значение *actum* у глоссаторов/ Д.Ю. Полдников // Древнее право. -2004. - №.2 (14). – С. 25-29.
116. Публічна власність: проблеми теорії і практики : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 308 с.
117. Пучкова Г.В. Зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного набуття або збереження майна за римським приватним правом та їх рецепція в у цивільному законодавстві України / Г.В. Пучкова. – Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Одеса. 2007. – 20 с.
118. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право: (Базовый учеб.): / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская. – Пер. с македон. / Под ред. В. А. Томсинова; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Юрид. фак. — М.: Зерцало, 1998. – 324 с.
119. Рибачок В.А. Становлення інституту іпотеки та механізму оформлення іпотечних договорів за часів римського права / В.А. Рибачок //Часопис Київського у-ту права.-К. -2009.-3 .-С.150-156.
120. Римське право і сучасність: матеріали 5-ї Міжнародної науково-практичної конференції. – 30-31 травня 2008 р. – Одеса: Фенікс. – 2008. – 292 с.
121. Римское право: практикум / сост. Афонасин Е.В. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://nsu.ru/classics/syllabi/practicum.htm>
122. Рогач О.Я. Право на вчинення дій у інтересах іншої особи без її доручення / О.Я. Рогач// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2006. - № 6. – С. 146-147.
123. Рудоквас А.Д. О правопреемстве при давностном владении (*possessio ad usucapionem*) / А.Д. // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 2002. № 2 (10). - С. 226-241.
124. Русу С. Д. Историко-правові передумови римського приватного права / С.Д. Русу // Університетські наукові записки. – 2005. - № 3. - С. 12-16.
125. Русу С.Д. Делікти в цивільному праві України: Навчальний посібник / Русу С.Д. – Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2001.– 164 с.
126. Савельев В.А. *Dominium* и *proprietas* в римских юридических источниках классического периода / В.А. Савельев // Древнее право. - №1. – 1996. – С. 112–123.
127. Савельев В.А. Владение *solo animo* в римском классическом праве / В.А. Савельев // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1999. - № 2 (5). - С. 7-17.
128. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах / В. Святоцька // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 49. – С. 54-59.

129. Северова Є.С. Представництво за римським правом та його рецепція у новому Цивільному кодексі України / Є.С. Северова // Науково-практичний журнал «Часопис цивілістики». – 2012. – Випуск 12. – С. 97-100.
22. Северова Є.С. Інститут представництва у Стародавньому Римі / Є.С. Северова // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – С. 283-285. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v25/65.pdf>
130. Северова Є.С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Є.С. Северова. - Одеса. – 2004. – 194 с.
131. Северова О.С. Формування та розвиток інституту представництва у Стародавньому Римі // Актуальні проблеми політики. – Одеса: 2000. - № 9. – С. 350.
132. Седаков С.Ю. Понятие contractus в римском предклассическом праве /С.Ю. Седаков // Древнее право. – IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). – С. 49-55.
133. Сліпченко С. О. Римське приватне право в таблицях / С.О. Сліпченко, Р.Б. Шишка. – Національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2001. — 252 с.
134. Смирин В.М. Свобода раба и рабство свободного / В.М. Смирин // Вестник древней истории. – 2000. - № 2. – С. 56-63.
135. Сологубова Е.В. Доказательства в римском гражданском процессе / Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1994. С. – 70–78.
136. Сологубова Е.В. Процессуальное правопреемство в римском праве /Е.В. Сологубова // Вест. МГУ. Серия 11. Право. № 3. – 1995. – С. 57–65.
137. Солопов А.И. Этимология и первоначальное значение латинского *culpa* / А.И. Солопов // Древнее право. 1998. № 1 (3). – С. 38-42.
138. Спиченко Н.К. Правовое положение городского вольноотпущенника в эпоху Римской империи / Н.К. Спиченко // Вестник древней истории. – 2006. - № 3. – С. 38.
139. Томсинов В.А. Рецепция римского права в Западной Европе в средние века: постановка проблемы / В.А. Томсинов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1998. - № 1 (3). - С. 169-175.
140. Томсинов В.А. Значение римского права в общественной жизни западной Европы в XI – XIII вв. /В.А. Томсинов // Древнее право. IUS ANTIQUUM. - 1997. - № 1 (2). - С. 112-119.
141. Федосеев П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / П.М. Федосеев. – Нац. ун-т внутр. справ. – Х.: 2003. – 19 с.
142. Федущак-Паславська Г. Джерела та основні риси приватного права у Європі періоду середньовіччя / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського університету: серія юрид. – 2011. - вип. 54. – С. 89-96.
143. Федущак-Паславська Г. Становлення і розвиток правових конструкцій у Давньому Римі / Г. Федущак-Паславська // Вісник Львівського ун-ту. Серія: юридичні науки. – 2011. – Вип. 52. – С. 120-126.
144. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі: Навч. посібник. / Є.О. Харитонов. — О.: АО БАХВА, 1996. — 160 с.
145. Харитонов Є.О. Становлення інституту представництва в цивільному законодавстві України / Є.О. Харитонов // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – Вип. 1 (1). – 2014. – С. 170-176.
146. Харитонов Є.О. Рецепція римського-приватного права. Теоретичний та історико-правові аспекти. / Є.О. Харитонов. – Одеса. – 1997. – 258 с.

147. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права як підґрунтя сучасної цивілістики / Є.О. Харитонов // Вісник Академії правових наук. – 1998. - № 2 (13). – С. 107-108.
148. Хвостов В. М. Система римського права: Учебник. — / В.М. Хвостов. - М.: Спартак, 1996. — 52 2с.
149. Цюра В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині / В. Цюра // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – Серпень, 2016. – 129-132. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/4/29.pdf>
150. Чепис О.І. Інститут negotiorum gestio в сучасному цивільному праві України / Чепис О.І. // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. - № 1. – С. 119-122.
151. Черниловский З. М. Римское частное право: Элементарный курс / З.М. Черниловский. — М.: Новый Юрист, 1997. — 224 с.
152. Шишка Р. Б. Претенденти на спадщину та спадкоємці у спадковому праві України [Текст] / Р. Б. Шишка // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук. – практ. конф., присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (25 травня 2013 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, Золота миля, 2013. – С. 46-55.
153. Штаммлер М. Задачи по римському праву. Пособие при изучении системы римского гражданского права / М. Штаммлер. – Одеса. – 1904. – 135 с.